

El substantiu רוּחַ «vent, esperit» en el Targum dels Profetes

Pere CASANELLAS

Anomenem *targums* (paraula que en arameu i hebreu significa «traducció, interpretació») les antigues traduccions de l'Antic Testament hebreu a l'arameu, elaborades en gran part entre els segles I i IV dC, per a ús sinagoga i també pedagògic. Són traduccions sovint parafràstiques, i de vegades molt lliures, que intenten aclarir al màxim el sentit del text i, per això, tenen molt d'interès per a conèixer la ideologia de l'entorn en què van néixer i especialment quina interpretació s'hi feia de l'antic text bíblic hebreu. El Targum dels Profetes és anomenat també Targum Yonatan, perquè el Talmud Babilònic (Meguil·là 3a) l'atribueix a Yonatan ben Uziel, deixeble de Hillel, el famós contemporani de Jesús. Sobre la seva datació, vegeu la nota 34.¹

El propòsit d'aquest treball és, en primer lloc, investigar i exposar el significat del substantiu רוּחַ en el Targum Yonatan o Targum dels Profetes a partir de l'anàlisi de cada una de les ocurrències d'aquest substantiu en el text, redactant una mena d'article de diccionari ampliat.

Un segon objectiu és il·lustrar algunes tècniques de traducció que fa servir el targumista i exposar alguns aspectes de la seva ideologia a partir de l'anàlisi del context immediat de cada una de les ocurrències del mot רוּחַ, de l'estudi dels casos en què el text hebreu té el mot רוּחַ, mentre que el text arameu en prescindeix, i de la comparació amb alguns paral·lels.

1. La més recent i una de les millors introduccions al Targum és la de FLESHER-CHILTON, *The Targums: A critical introduction*. També convé consultar, i té més en compte la bibliografia escrita en llengua no anglesa, CAZELLES, «Targum».

Al costat d'alguns paral·lels de la literatura rabínica, s'indiquen alguns paral·lels del Nou Testament que reflecteixen idees semblants a les del Targum i que el Targum pot ajudar a interpretar, i viceversa, que poden ajudar també a interpretar el Targum.

1. DADES ESTADÍSTIQUES GENERALS

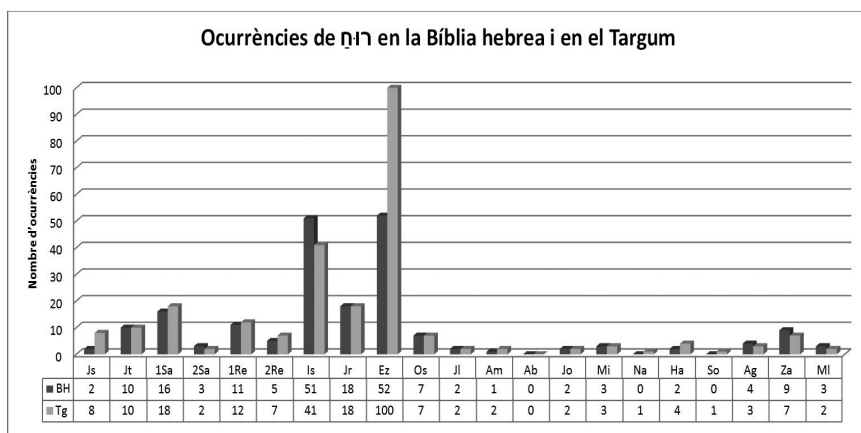
El substantiu $\eta\eta$ apareix en el text masorètic hebreu 201 vegades en 180 versets.² En el Targum dels Profetes, tal com és editat per Sperber, que bàsicament coincideix amb en el *Comprehensive Aramaic Lexicon Project*, hi apareix 250 vegades en 209 versets,³ sense comptar-hi algunes de les variants i tosseftàs més interessants que també s'inclouen en aquest estudi.⁴ Això vol dir un augment d'un 24,4 % d'ocurrències, que no representa un augment de densitat, perquè el text del Targum Yonatan té un 33,8 %

2. Js 2,11; 5,1; Jt 3,10; 6,34; 8,3; 9,23; 11,29; 13,25; 14,6.19; 15,14.19; 1Sa 1,15; 10,6.10; 11,6; 16,13.14^{x2}.15.16.23^{x2}; 18,10; 19,9.20.23; 30,12; 2Sa 22,11.16; 23,2; 1Re 10,5; 18,12.45; 19,11^{x3}; 21,5; 22,21.22.23.24; 2Re 2,9.15.16; 3,17; 19,7; Is 4,4^{x2}; 7,2; 11,2^{x4}.4.15; 17,13; 19,3.14; 25,4; 26,9.18; 27,8; 28,6; 29,10.24; 30,1.28; 31,3; 32,2.15; 33,11; 34,16; 37,7; 38,16; 40,7.13; 41,16.29; 42,1.5; 44,3; 48,16; 54,6; 57,13.15^{x2}.16; 59,19.21; 61,1.3; 63,10.11.14; 64,5; 65,14; 66,2; Jr 2,24; 4,11.12; 5,13; 10,13.14; 13,24; 14,6; 18,17; 22,22; 49,32.36^{x2}; 51,1.11.16.17; 52,23; Ez 1,4.12.20^{x3}.21; 2,2; 3,12.14^{x2}.24; 5,2.10.12; 8,3; 10,17; 11,1.5^{x2}.19.24^{x2}; 12,14; 13,3.11.13; 17,10.21; 18,31; 19,12; 20,32; 21,12; 27,26; 36,26.27; 37,1.5.6.8.9^{x4}.10.14; 39,29; 42,16.17.18.19.20; 43,5; Os 4,12.19; 5,4; 8,7; 9,7; 12,2; 13,15; Jl 3,1-2; Am 4,13; Jo 1,4; 4,8; Mi 2,7.11; 3,8; Ha 1,11; 2,19; Ag 1,14^{x3}; 2,5; Za 2,10; 4,6; 5,9; 6,5.8; 7,12; 12,1.10; 13,2; Ml 2,15^{x2}.16.— Una xifra volada precedida del signe × indica les vegades que un terme apareix en un verset (quan hi apareix més d'una vegada). La xifra volada sola indica a quina, de les vegades que un terme apareix en un verset, ens referim (p. ex., Jr 49,36^{2.3} indica que ens referim a la segona i tercera ocurrències d'un terme en el verset 36).

3. Js 2,11; 5,1; 15,5; 18,12.14^{x2}.15.20; Jt 3,10; 6,34; 8,3; 9,23; 11,29; 13,25; 14,6.19; 15,14.19; 1Sa 1,15; 2,1; 10,6.10; 11,6; 16,13.14^{x2}.15.16.23^{x2}; 18,10; 19,9.20.23; 22,2; 30,12; 2Sa 22,11; 23,2; 1Re 10,5; 18,12.45.46; 19,11^{x3}; 21,5; 22,21.22.23.24; 2Re 2,9.15.16; 3,15.17; 5,26; 19,7; Is 2,22; 7,2; 11,2^{x4}.12; 17,13; 19,3.14; 25,5; 26,9.18; 28,2; 29,6.10.24; 31,3; 32,15; 37,7; 38,16; 40,7.13; 41,16.17.25; 42,1.5; 44,3; 54,6; 57,13.15^{x2}.16; 59,21; 61,1.3^{x2}; 64,5; 65,14; 66,2; Jr 2,24; 4,11.12^{x2}; 10,5.13.14; 13,24; 14,6; 18,17; 22,22; 49,32.36^{x2}; 51,1.11.16.17; Ez 1,3.4.20.21; 2,2; 3,12.14^{x2}.22.24; 5,2.10.12; 7,2; 8,1.3; 10,17; 11,1.5.19.24^{x2}; 12,14; 13,11.13; 17,10.21; 18,31; 19,12; 21,12; 27,26; 36,26.27; 37,1^{x2}.5.6.8.9^{x4}.10.14; 39,29; 40,1; 41,8.12; 42,16.17.18.19.20; 43,5; 45,7^{x2}; 47,15.17.18^{x2}.19^{x2}.20^{x2}; 48,1.2^{x2}.3^{x2}.4^{x2}.5^{x2}.6^{x2}.7^{x2}.8^{x4}.16^{x4}.23^{x2}.24^{x2}.25^{x2}.26^{x2}.27^{x2}.28.30.32.33.34; Os 4,12.19; 5,4; 8,7; 12,2; 13,3.15; Jl 3,1.2; Am 1,14; 4,13; Jo 1,4; 4,8; Mi 2,11; 3,7.8; Na 1,3; Ha 1,9.11; 2,19; 3,14; So 2,2; Ag 1,14^{x3}; Za 2,10; 6,5; 9,14; 10,1; 12,1.10; 13,2; Ml 2,16; 3,14.

4. El *Comprehensive Aramaic Lexicon Project* es basa principalment en l'edició de Menahem COHEN (dir.), *Miqra'ot gedolot ha-Keter*. Pel que fa a les ocurrències del mot $\eta\eta$, coincideix amb l'edició de Sperber excepte que en 2Sa 22,28 el mot apareix en Sperber tan sols dins de

més d'extensió que el text masorètic hebreu. En 37 casos el substantiu es troba en el text hebreu i no en el text arameu,⁵ i en 86 casos passa el contrari.⁶ Per tant, en 164 casos (201 – 37, o bé 250 – 86), tant el text masorètic hebreu com el Targum tenen el substantiu רוּחַ. En la Bíblia hebrea el substantiu falta en Abdies, Nahum i Sofonies; en el Targum tan sols falta en el llibre més breu de tots, Abdies. La distribució en els diferents llibres profètics, és com segueix.⁷

variants, mentre que en *el Comprehensive Aramaic Lexicon Project* sembla que apareix dins el text editat. Aquí se segueix l'edició de Sperber:

5. 2Sa 22,16; Is 4,4^{x2}; 11,4.15; 25,4; 27,8; 28,6; 30,1.28; 32,2; 33,11; 34,16; 41,29; 48,16; 59,19; 63,10.11.14; Jr 5,13; 49,36¹; 52,23; Ez 1,12.20^{1,2}; 11,5²; 13,3; 20,32; Os 9,7; Mi 2,7; Ag 2,5; Za 4,6; 5,9; 6,8; 7,12; MI 2,15^{x2}.

6. Js 15,5; 18,12.14^{x2}.15.20; 1Sa 2,1; 22,2; 1Re 18,46; 2Re 3,15; 5,26; Is 2,22; 11,12; 25,5; 28,2; 29,6; 41,17.25; 61,3; Jr 4,12¹; 10,5; 49,36¹; Ez 1,3; 3,22; 7,2; 8,1; 37,1; 40,1; 41,8.12; 45,7^{x2}; 47,15.17.18^{x2}.19^{x2}.20^{x2}; 48,1.2^{x2}.3^{x2}.4^{x2}.5^{x2}.6^{x2}.7^{x2}.8^{x4}.16^{x4}.23^{x2}.24^{x2}.25^{x2}.26^{x2}.27^{x2}.28.30.32.33.34; Os 13,3; Am 1,14; Mi 3,7; Na 1,3; Ha 1,9; 3,14; So 2,2; Za 9,14; 10,1; MI 3,14.

7. La localització de totes les ocurrències del substantiu en el text hebreu s'ha fet amb el programa *BibleWorks*. Per a la localització de totes les ocurrències del substantiu en el text arameu s'han confrontat les dades del programa *BibleWorks* (versió 9.0.009b; base de dades del Targum: 9.0.0008w, molt millorada respecte a versions anteriors) amb les del *Comprehensive Aramaic Lexicon Project* i les de Johannes C. de Moor (dir.), *A bilingual concordance to the Targum of the Prophets*; de les dades que forneixen aquestes últimes concordances cal anar amb compte a eliminar-ne algunes repeticions (especialment vol. 17, *The Targum of Ezekiel-III*, p. 176) i a separar-ne el substantiu רוּחַ «espai obert», que queda barrejat amb la forma רוּחַ (encara que les ocurrències s'agrupen a part, s'indica a vegades erròniament el significat de «spirit, wind» també per a רוּחַ, vegeu, p. ex., vol. 1, *Joshua*, p. 341).

La comparació entre les ocurrencies del mot estudiat en el text masorètic i en el Targum de cada un dels llibres profètics és especialment significativa pel que fa al llibre d'Ezequiel, en el qual les ocurrencies del mot són gairebé el doble en el Targum que en el text hebreu (compareu-ho amb el llibre d'Isaïes, en què, al contrari, hi ha una disminució d'ocurrencies); això ja ens indica que el text d'Ezequiel serà el que més abundància de material oferirà al nostre estudi. Però en el cas d'Isaïes, aquestes xifres enganyen, perquè en realitat en aquest llibre hi ha més casos dels que semblen desprendre's del gràfic en què en l'original hebreu hi ha el mot, i en la traducció aramea, no: són 18 casos que queden en part compensats per 8 casos en què passa el contrari. També és significatiu que en el llibre de Josuè s'hi quadrupliquen les ocurrencies, si bé en aquest cas el total continua essent baix (8). De les dades anteriors també sembla remarcable que, tot i la tendència del Targum a la paràfrasi, en 37 casos hagi fet desaparèixer del text el substantiu objecte d'aquest estudi (vegeu-ne l'explicació en § 3).

2. ELS DIVERSOS SIGNIFICATS DEL MOT רִיחַ. ANÀLISI DELS TEXTOS

2.1. «Vent, aire». *Els àngels del vent*

Les diferents accepcions i subaccepcions que té el mot רִיחַ en l'aramèu del Targum coincideixen bàsicament amb les que té el corresponent mot hebreu en el text masorètic. Tots els significats procedeixen en última instància del significat bàsic de «vent». En 48 ocurrencies del Targum (que es troben en 46 versets) el substantiu té aquest significat: 2Sa 22,11; 1Re 18,45; 19,11^{x3}; 2Re 3,17; Is 7,2; 17,13; 26,18; 28,2; 29,6; 40,7; 41,16.25; 57,13; 64,5; Jr 2,24; 4,11.12²; 10,13; 13,24; 14,6; 18,17; 22,22; 51,16; Ez 1,4; 5,2; 13,11.13; 17,10; 19,12; 27,26; Os 4,19; 8,7; 12,2; 13,3.15; Am 1,14; 4,13; Jo 1,4; 4,8; Na 1,3; Ha 1,9; 3,14; So 2,2; Za 6,5; 9,14; 10,1. Hi podríem afegir, encara, Za 2,10 (vegeu el següent apartat) i Jr 49,36² (vegeu més avall). Trobem aquest sentit també en la variant Jl 2,20^v (b g c).⁸

Normalment, en el text hebreu hi trobem el mateix mot. Són excepcions, casos en què el substantiu té en el Targum un sentit més fort, traduint substantius hebreus com סופה, «tempesta, vendaval» (Am 1,14), סַעָרָה,

8. Indiquem, al final, la llista de sigles que fem servir per a les variants (§ 5). Les variants s'indiquen amb una *v* volada a continuació de la xifra del verset.

«tempesta, vendaval» (Is 29,6), שְׁעָרָה «tempesta, vendaval» (Na 1,3), חֲזִיזִים «ràfegues, tempestes» (Za 10,1):⁹

Za 10,1:

יְהוָה עֲשֵׂה חֲזִיזִים וּמְטָר־גֶּשֶׁם	BH	El SENYOR, que produeix <u>tempestes</u> i ruixats de pluja.
יְיָ עֲבִיד רֹחִין וּמְחִית מְטָרָא לְבָנֵי אֲנָשָׁא	Tg	El SENYOR, que produeix <u>els vents</u> i fa <u>baixar la pluja</u> per als homes.

En Tg Is 28,2 כְּלִעְלוֹל רֹחַ «tempesta de vent» tradueix els mots hebreus, שְׁעָר קָטָב «tempesta devastadora». En Ha 3,14 רֹחַ עֲלֵלוֹלִין «vent huracanat» correspon al verb hebreu יִסְעֶרוּ, «es llançaven com l'huracà».

En Tg Jr 49,36¹ el mot רֹחֵי del Targum tradueix el substantiu קְצוֹת, «extrems» de l'hebreu.¹⁰

Els altres textos on el substantiu רִיחַ amb el significat de «vent» apareix tan sols en el text arameu són: Is 41,25; Os 13,3; Na 1,3; Ha 1,9; So 2,2; Za 9,14.

En diversos casos el substantiu té un sentit metafòric en el text hebreu, i en el Targum, d'acord amb un procediment general habitual en aquesta traducció, la metàfora és substituïda per una comparació explícita en què el substantiu רִיחַ ocupa el segon terme de la comparació:

9. En la traducció al català dels exemples disposats en forma de columnes paral·leles s'indica en cursiva el text del Targum afegit respecte al text hebreu o que és traduït lliurement. Quan convé, se subratllen en la traducció catalana del text hebreu o del Targum les traduccions del terme רִיחַ o dels altres termes que en l'original hebreu corresponen a רִיחַ en el Targum o, viceversa, que en el Targum corresponen a רִיחַ en l'original hebreu (en els exemples inclosos en els paràgrafs normals es fa servir la cursiva amb aquesta finalitat). El text arameu és pres dels següents manuscrits iemenites conservats a la British Library: (a) Ms. Or. 1474: Is, Ez, Ag, Ml (en aquests quatre llibres segons edició de RIBERA-FLORENT, *Targum Jonatán de los Profetas Posteriores*, «La versión arameica del profeta Ageo» i «El Targum de Malaquías»), Os (segons transcripció de FERRER, «El Targum d'Osees»), Za (segons transcripció directa del manuscrit). (b) Ms. Or. 1473 pel que fa a part de Ez (segons edició de RIBERA-FLORENT, *Targum Jonatán de los Profetas Posteriores*). (c) Ms. Or. 2211: resta de Jl i resta de Ez (segons edició de SPERBER, *The Bible in Aramaic*). (d) Ms Or. 2210: Profetes Anteriors (segons edició de SPERBER, *The Bible in Aramaic*).

10. Vegeu-ne el text hebreu i arameu i la traducció al català en § 3.1.

Os 13,15:

יבוא קדים רוח	BH	Vindrà un <u>vent</u> de l'est.
כָּעַן אֵיתִי עֲלוּהִי מֶלֶךְ דַּתְּקִיף כְּרוּחַ קְדוּמָא	Tg	<i>Ara, doncs, faré venir contra ell un rei que és poderós com un <u>vent</u> de l'est.</i>

Za 6,5:

וַיַּעַן הַמַּלְאָךְ וַיֹּאמֶר אֵלַי אֱלֹהֵי אַרְבַּע רְחוֹת הַשָּׁמַיִם יוֹצְאוֹת מִהַתְיַצֵּב עַל- אֲדוֹן כָּל-הָאָרֶץ	BH	I l'àngel va respondre i em va dir: «Aquests són els quatre <u>vents</u> del cel que surten de la presència del Senyor de tota la terra.»
וְאֵתִיב מְלֹאכָא וְאָמַר לִי אֵלִין אַרְבַּע מְלַכּוֹן דְּאֵנוּן כְּאַרְבַּע רוּחֵי שְׁמַיָא גְּלִין מְלֹאטְעֵתְדָא קְדָם רְבוֹן כָּל אַרְעָא	Tg	I l'àngel va respondre i em va dir: «Aquests <i>són els quatre regnes que són com els quatre <u>vents</u></i> del cel, que surten després de presentar-se <i>davant</i> el Senyor de tota la terra.

Altres casos semblants es troben en Tg Is 26,18; Tg Os 8,7; 12,2.

En 1Re 19,11, les tres vegades que el «vent» (רוח) apareix en el text hebreu de la manifestació de Déu a Elies, és substituït en el targum pels «àngels del vent»:

1Re 19,11:

וְרוּחַ גְּדוּלָה וְחִזְק מִפְּרֻק הַרִים וּמִשְׁבַּר סְלָעִים לִפְנֵי יְהוָה לֹא בְרוּחַ יְהוָה וְאַחַר הַרְוֵחַ רַעַשׁ	BH	I un <u>vent</u> gran i fort va esberlar les muntanyes i va esmicolar les roques davant el SENYOR. El SENYOR no era en el <u>vent</u> . I després del <u>vent</u> hi hagué un terratrèmol.
--	----	--

יוי מתנלי וקדמוהי משרית מלאכי
 רוחא מפרקין טוריא ומתברין כפלא
 קדם יוי לא במשרית מלאכי רוחא
 שכינתא דיוי ובתר משרית מלאכי
 רוחא משרית מלאכי זיעא

Tg *El SENYOR es va revelar i davant seu hi havia l'exèrcit dels àngels del vent* esberlant les muntanyes i esmicolant les roques davant el SENYOR. *La Presència del SENYOR no era en l'exèrcit dels àngels del vent*. I després *de l'exèrcit dels àngels del vent* hi hagué *l'exèrcit dels àngels del terratrèmol*.

El Targum té una tendència a amplificar l'angelologia, amb la qual cosa participa d'una concepció desenvolupada en el judaisme especialment a partir de la literatura apocalíptica dels últims segles anteriors a l'era cristiana, per influx persa segons s'afirma comunament. L'allunyament de Déu que la concepció de la transcendència divina pot provocar és compensat per la «multiplicació dels esperits» o πνεύματα, entre els quals destaquen els àngels. Segons el Midraix del llibre del Salms 104,3, no hi ha cap cosa que no tingui el seu àngel.¹¹

L'angelologia es troba especialment desenvolupada en el llibre dels Jubileus i en els llibres d'Henoc. Les miríades de miríades d'àngels (1Hen 14,22) es divideixen en diverses classes i categories, des dels àngels de la faç o la presència (de Déu) i els àngels sants, que observen el dissabte (Jub 2,2.18; veg. també Mt 18,10), fins als àngels que regeixen els fenòmens meteorològics (1Hen 60,11-23). Entre aquests, en tractar de la creació dels àngels el primer dia, el llibre dels Jubileus esmenta «els àngels del vent/esperit del foc, els àngels de l'atmosfera respirable/dels esperits dels vents, els àngels del vent/esperit de boira, de tenebra, pedregada, neu i gebre», «els àngels dels vents/esperits de gel i calor, d'hivern, primavera, estiu i tardor, i tots els vents de l'obra del cel i la terra [...]» (Jub 2,2).

Els vents i els esperits de tots els fenòmens meteorològics són, doncs, regits pels àngels. És lògic, per tant, que el Targum tradueix רִיחַ, «vent» per משרית מלאכי רוחא, «l'exèrcit dels àngels del vent». És el mateix procés que trobem en el llibre de l'Apocalipsi, quan en lloc de dir que Déu reté els quatre vents dels quatre extrems del cel (vegeu Jr 49,36, citat en § 3.1; també Za 2,10; 6,5; Dn 7,2), s'atribueix aquesta acció als àngels: «vaig veure

11. En el Nou Testament, que participa en part d'aquesta ideologia, la Carta als Hebreus (1,14) sembla que limita la funció dels àngels: «són esperits que exerceixen un ministeri, enviats per a fer un servei als qui han d'heretar la salvació».

quatre àngels drets als quatre extrems de la terra, que retenien els quatre vents» (Ap 7,1).

D'aquesta manera, a més, el Targum pot insistir en la transcendència de Déu: Déu no sols no es troba en els fenòmens físics de la naturalesa, sinó que tampoc no es troba en els àngels que regeixen aquests fenòmens.

El concepte d'«aire», com a substància, no és freqüent en la Bíblia hebrea. En el Targum el trobem en Jr 13,24, coincidint amb el text hebreu, i en Jr 2,24, on, en el text hebreu, el nom רִיחַ més aviat sembla tenir el sentit de «vent». En Tg Jl 2,20^v (b g c) la variant רִיחֵיהָ «el seu aire/la seva pudor» en lloc de רִיחֶיהָ «la seva flaire/pudor» es troba en text afegit respecte a l'hebreu.

2.2. «Direcció, costat, límit»

És fàcil d'entendre que el significat «vent», «aire en moviment», portés el substantiu רִיחַ a adquirir el nou significat de «direcció». I d'aquest significat fàcilment es devia passar al de «costat» i «límit». Si bé aquests significats es troben també en la Bíblia hebrea, cal dir que estan molt més representats en la versió a l'arameu, en la qual el substantiu רִיחַ amb el significat de «costat» correspon generalment a altres substantius de l'hebreu, sobretot פָּנָה.

D'aquest significat n'hi ha en el Targum 70 ocurrences, que es troben en 47 versets: Js 15,5; 18,12.14^{x2}.15.20; Is 11,12; Jr 49,32.36^{2,3}; Ez 5,10.12; 7,2; 12,14; 17,21; 37,9³; 41,8.12; 42,16.17.18.19.20; 45,7^{x2}; 47,15.17.18^{x2}.19^{x2}.20^{x2}; 48,1.2^{x2}.3^{x2}.4^{x2}.5^{x2}.6^{x2}.7^{x2}.8^{x4}.16^{x4}.23^{x2}.24^{x2}.25^{x2}.26^{x2}.27^{x2}.28.30.32.33.34; Za 2,10.¹² També el trobem en les següents variants: Ez 21,2^v (c); Za 4,3^v (c p).

Solament en Jr 49,32; Ez 5,10.12; 12,14; 17,21; 37,9; 42,16.17.18.19.20; Za 2,10 també en la Bíblia hebrea es fa servir el substantiu רִיחַ en el sentit de «direcció o costat», en la majoria de textos (Jr 49,32; Ez 5,10.12; 12,14; 17,21; 37,9³; Za 2,10) en les construccions «en les quatre direccions [de la terra]» o «en tota direcció», en les quals el substantiu רִיחַ té un significat molt pròxim al de vent. De fet, en l'últim dels textos indicats, el significat bàsic és encara de «vent»; per això, potser mereixeria més aviat haver estat inclòs en l'apartat anterior, però l'hem deixat aquí perquè mostra bé el pas d'un significat a l'altre:

12. Sobre Za 2,10, vegeu, però, el que es comenta en els paràgrafs següents.

Za 2,10:

כִּי בְּאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם פִּרְשָׁתִּי אֶתְכֶם נְאֻם־יְהוָה	BH	Perquè us he dispersat com <u>els quatre vents</u> del cel, diu el SENYOR.
אֲרִי כְּאַרְבַּע רוּחֵי שָׁמַיָא בְּדָרִית לִתְכוּן אֲמַר יוֹי	Tg	Perquè us he dispersat com <u>els quatre vents</u> del cel, diu el SENYOR.

Són pocs els altres casos en què la correspondència en la Bíblia hebrea és també רוּחַ amb el sentit de «costat»; es troben tots en la descripció que fa Ezequiel de les mesures del nou santuari: Ez 42,16,17.18.19.20 (potser també en Jr 49,36², on es pot mantenir el significat de «vent»):

Ez 42,16:

מִדְּ רוּחַ הַקִּדִּים בְּקִנְהַ הַמְּדָה חֲמִשָּׁה מֵאוֹת קָנִים	BH	Amb la vara de mesurar va mesurar el <u>costat</u> oriental: cinc-centes vares.
מִשָּׁח רֹחַ מְדֻנְחָא בְּקִנְי מִשְׁחָתָא חֲמִישׁ מֵאָה קָנִין	Tg	Amb la vara de mesurar va mesurar el <u>costat</u> oriental: cinc-centes vares.

En tots els altres casos o bé el substantiu רוּחַ ha estat afegit en el Targum (Za 4,3^{v2} [c p]), o bé correspon a altres substantius en el text hebreu, especialment פָּאָה «costat» (Js 15,5; 18,12.14^{x2}.15.20; Ez 41,12; 45,7^{x2}; 47,15.17.18^{x2}.19^{x2}.20^{x2}; 48,1.2^{x2}.3^{x2}.4^{x2}.5^{x2}.6^{x2}.7^{x2}.8^{x4}.16^{x4}.23^{x2}.24^{x2}.25^{x2}.26^{x2}.27^{x2}.28.30.32.33.34). Altres substantius en el text hebreu: כָּנָף «ala, costat, extrem» (Is 11,12; Ez 7,2), קֶצֶה «extrem» (Jr 49,36¹, vegeu § 2.1), דָּרֶךְ «camí, direcció» (Ez 21,2^v [c]), אֶצִּילָה «espai?, base?» (Ez 41,8).

2.3. «Alè, alè vital», «esperit (oposat a carn)». La resurrecció dels morts

Com en el cas de l'hebreu bíblic i com és ben sabut, del sentit extern a l'home de «vent», fàcilment es passa al sentit d'«alè». I com que l'alè tan sols és propi dels vius, es passa al sentit d'«alè vital» i, en el cas de l'home, d'«esperit» com a part constitutiva de la persona humana oposada a la *carn*, al costat del נַפֶּשׁ o ànima (o la persona mateixa). Aquest esperit està destinat a retornar a la vida després de la mort, per obra de Déu, segons el Targum.

2.3.1. Amb el significat d'«alè», «alè vital» hi ha en el Targum 19 ocurrences del substantiu רִיחַ, que es troben en 17 versets: 1Re 10,5; Is 2,22; 42,5; Jr 10,5.14; 51,17; Ez 1,20.21; 10,17; 37,5.6.8.9^{1.2.4}.10.14; Ha 2,19; Za 12.1. En aquests textos la correspondència acostuma a ser amb רִיחַ també en el text hebreu. En aquest sentit, es pot parlar de «perdre l'alè» (Tg 1Re 10,5); es parla de l'alè com a quelcom propi de les criatures que es poden moure (Tg Is 42,5); es pot dir que els ídols no tenen alè vital (Tg Jr 10,14; 51,17; Tg Ha 2,19). En les dues primeres visions de la glòria del Senyor del llibre d'Ezequiel, les rodes es mouen com si l'esperit estigués en elles (Tg Ez 1,20.21; 10,17). En la visió dels ossos d'Ezequiel, és el retorn de l'alè vital o esperit el que fa que els ossos i el poble d'Israel que representen recuperin la vida (Tg Ez 37,5.6.8.9^{1.2.4}.10.14).

En Za 12,1, mentre que el text hebreu diu que el Senyor ha «format» l'esperit de l'home, fent servir l'antic verb יָצַר «formar» (que també s'usa amb el sentit de «crear»), el Targum, entre els verbs arameus que té per a triar, opta pel verb בָּרַא, que deu considerar més adequat a la categoria de l'esperit humà.

En un d'aquests textos el substantiu רִיחַ de l'arameu no correspon a רִיחַ en l'hebreu, sinó que és afegit a un altre substantiu hebreu, complementant-lo:

Is 2,22:

חֲדָלוּ לְכֶם מִן־הָאָדָם אֲשֶׁר נִשְׁמָה בְּאָפוֹ כִּי־בָמָה נִחְשָׁב הוּא	BH	No confieu en l'home, en el nas del qual hi ha alè, perquè què val?
אֲתַמְנְלוּ לָכוֹן מִלְּאִשְׁתֵּי־בַדָּא לְאִנְשָׁא בְּמַעֲבָדִיהָ דְחִלָּא דְנִשְׁמַת רִיחַ חֵיין בְּאִתְּוָהי אֶרֶי לִוְמָא דִין הוּא קֵילִים מֵחַר לִיתְוָהי וְכִלְמָא חֲשִׁיב הוּא	Tg	Refuseu <i>sotmetre-us</i> a un home quan aquest fa un ídol; perquè l'alè <i>vital</i> és al seu nas, ja que avui és viu però demà no existirà i serà estimat en <i>no-res</i> .

Observem que el Targum aclareix punts foscos d'un text hebreu escàs de paraules. En primer lloc, es completa el significat del verb חָדַל, que estrictament significa «cessar, desistir». En segon lloc, d'acord amb l'aversió del Targum pels cultes idolàtrics helenístics, s'aclareix que els homes a qui hom no s'ha de sotmetre són els que cometen idolatria. En tercer lloc, s'aclareix el sentit negatiu de tenir alè en el nas: es tracta d'una cosa fugissera, «ja que avui és viu però demà no existirà». En quart lloc, s'accla-

reix el sentit de la pregunta retòrica del text hebreu, expressant-la com a afirmació.

En Jr 10,5 tampoc el substantiu רוּחַ no es troba en el text hebreu, sinó que és afegit en el Targum per a explicar per què els ídols no poden caminar.

2.3.2. Hi ha uns altres 4 textos targúmics, situats en 4 versets, tots d'Isaïes, en què el terme רוּחַ té el sentit d'«esperit», com a oposat a carn i indicant la condició superior de l'home, destinat a la resurrecció: Is 26,9; 31,3 38,16; 57,16. Els dos primers textos remarquen la condició superior de l'esperit humà, ja en la Bíblia hebrea: Tg Is 31,3 (els cavalls dels egipcis són carn [בְּשָׂרָה] i no esperit); Tg Is 26,9 (tant el נִפְשָׁה, que potser indica l'home en ell mateix, com el רוּחַ de l'home són subjecte de la pregària). En els altres dos textos el Targum afirma (ultrapassant de molt el sentit del text hebreu que pretén traduir i interpretar) la resurrecció universal:

Is 38,16:

<p>אֲדַנְיָ עָלֵיהֶם יַחֲיוּ וּלְכַלְבָּהֶן חַיֵּי רוּחֵי וְתַחֲלִימֵנִי וְהַחֲיוּנִי</p>	BH	Els qui el Senyor protegeix viuran, i per a tots ells és la vida del meu esperit; tu em guariràs, fes-me viure!
<p>יְיָ עַל כֹּל מֵיַתְיָא אֲמַרְתָּ לְאַחֲאָהּ וְקֹדֶם כּוֹלְהוֹן אֲחִיַּיתָא רוּחֵי וְאַחֲיַיתָנִי וְקִיַּימְתָּנִי</p>	Tg	SENYOR, a tots els morts has promès donar la vida i davant tots ells has fet reviure el meu esperit, m'has fer reviure i m'has mantingut.

Is 57,16:

<p>כִּי לֹא לְעוֹלָם אָרִיב וְלֹא לְנִצָּח אֶקְצוּף בִּי־רוּחַ מִלְּפָנַי יַעֲטוּף וּנְשָׁמוֹת אָנִי עֲשִׂיתִי</p>	BH	Perquè no vull acusar sense fi ni em mantindré irritat per sempre: s'estroncaria l'alè de vida que ve de mi mateix i els éssers animats que jo he fet.
<p>אֲרִי לֹא לְעֹלָמָא אֲתַפְרָע כְּדִין וְלֹא לְאַפְרָשׁ יִהְיִי רֹגֵזִי אֲרִי רוּחֵי מֵיַתְיָא אֲנָא עֲתִיד לְאַתְבָּא וְנִשְׁמָתָא אֲנָא עֲבָדִית</p>	Tg	Certament, no em venjaré així eternament, ni el meu furor serà indefinit: faré tornar els esperits dels morts i les ànimes que jo vaig fer.

L'afirmació de la resurrecció en el Targum és lògica si tenim en compte que la doctrina farisea de la resurrecció, a què s'oposaven els saduceus i els samaritans, es va imposar al llarg del segle I dC i està inclosa en la segona de les divuit benediccions i en altres obres apocalíptiques de l'època, molt detalladament en el Quart llibre d'Esdras (capítol 7), del final del segle.

En els textos de la literatura intertestamentària i també del Targum no sempre és clar si la resurrecció afecta solament els justos, perquè puguin participar en el futur regne messiànic, o bé si és universal i anterior al judici en què els impius seran separats dels justos. La primera doctrina sembla la més antiga, mentre que la segona ja la trobem en el Quart llibre d'Esdras. En els targums es troben les dues concepcions.¹³ En el text targúmic de Is 38,16 citat més amunt, sembla que s'hi reflecteix la doctrina de la resurrecció universal: *על כל מיתאי* «a tots els morts». Probablement és aquesta la doctrina dominant en el Targum del Profetes, si bé els textos són escassos i de vegades es presten a més d'una interpretació. En el mateix sentit sembla que cal interpretar la traducció targúmica de Is 45,8 o Os 6,2, tot i que el fet que alguns textos targúmics presentin la resurrecció com una recompensa escatològica (Tg Is 26,19; 49,8) pot fer pensar que tan sols va destinada als justos. Així en Tg Is 26,19 s'afirma primer que Déu és el qui fa reviure els morts, i després, que els malvats seran lliurats a la *gehenna*: la segona afirmació, però, no significa necessàriament que els malvats no ressuscitin abans de ser llençats al lloc de turment.¹⁴

Finalment, observem que, malgrat la tendència a fer intervenir els àngels, pròpia del Targum i dels textos intertestamentaris en general, la resurrecció dels morts és sempre obra directa de Déu, com es pot veure en els dos textos del Targum d'Isaïes citats més amunt (més clar encara en altres com Tg Is 26,19: «Tu ets el qui fas reviure els morts»). En efecte, tal com llegim en el Targum Neòfiti (Gn 30,22): «Hi ha quatre claus que són a les mans del Senyor de tot el món, el SENYOR, i que no són lliurades ni

13. Vegeu RODRÍGUEZ CARMONA, *Targum y resurrección*, 161; RIBERA-FLORENT, «La resurrecció dels morts segons la tradició jueva targúmica», 90-92; ÍD., «La exégesis judeo-targúmica sobre la resurrecció», 299-301.

14. Més difícil d'interpretar a favor de la resurrecció universal és Tg Is 26,14, que critica els qui donen culte «als morts que no reviuran», però és un text d'interpretació discutida. Sobre Tg Is 26,14.15-19, vegeu RODRÍGUEZ CARMONA, *Targum y resurrección*, 140-148. RIBERA resumeix així la seva opinió sobre aquesta temàtica en el Targum Yonatan: «La oscilación entre resurrección universal o limitada, terrena o del mundo futuro, entendida como recompensa o como medio para el juicio final, muestra a las claras que nos encontramos ante una ideología pluriforme y que es un reflejo bastante significativo de una época en que la teología de la resurrección está todavía en ciernes» («La escatología en el targum Jonatán», 495).

a un àngel ni a un serafí: la clau de la pluja, la clau de l'aliment, les claus dels sepulcres i la clau de l'esterilitat» (aquest text midràixic apareix amb variants en diverses altres obres rabíniques).

2.4. «Ànim, coratge, etc.». «Esperit» com a sentiment humà o facultat humana. Els pobres en esperit i humils en esperit

Continuant dins l'àmbit humà, és lògic que el substantiu רִיחַ tant en hebreu com en arameu, a partir del significat d'«alè» hagi adquirit el significat d'«ànim, coratge», i també el d'altres sentiments humans, com el de «zel» i el d'«ira, irritació». A continuació s'indiquen tots els textos targú-mics (26 ocurrències en 23 versets), on es troba aquest significat del mot רִיחַ, classificats segons la subaccepció del mot:

- (a) Amb el sentit de «ànim, coratge, intenció»: Js 2,11; 5,1; 15,19; 1Sa 1,15; 22,2; 30,12; 1Re 21,5; Is 19,3; 25,5; 41,17; 54,6; 57,15^{x2}; 61,3²; 65,14; 66,2; Jr 51,1; Ez 21,12; Ha 1,11; Ml 2,16; 3,14. També en la variant 2Sa 22,28^v (Fr).
- (b) Amb el sentit de «zel»: Ag 1,14^{x3}.
- (c) Amb el sentit de «ira, irritació, animositat»: Jt 8,3; Jr 51,11.

En la majoria dels anteriors casos ja es troba en hebreu el mot רִיחַ amb aquests sentits; únicament en els següents textos el mot רִיחַ del Targum no té correspondència en el text hebreu o no hi té una correspondència precisa: 1Sa 22,2; 2Sa 22,28^v (Fr); Is 25,5; 41,17; Ml 3,14.

Dos dels textos anteriors són especialment interessants perquè poden il·luminar l'expressió, interpretada diversament segons els autors, οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι (liter. «els pobres en l'esperit») de Mt 5,3:

2Sa 22,28^v (Fr) (es tracta d'una tossetà o expansió afegida després de la forma verbal לַמַּפְרָק):

<p>וַיֵּת עֲמָא בֵּית יִשְׂרָאֵל דְּמַתְקָרָן בְּעֵלְמָא הֵדִין עִם חָשִׁיד אֵת עֵתִיד לַמַּפְרָק [יְהוּוֹן וְלַמִּיקְרִי לְהוֹן עִם חַבִּיב דְּבַכְל עֵידן עֵינְךָ בְּמַכִּיכִי רוּחָא מַתִּיִּתְבָּא] וּבְמֵימְרֵךְ תְּקִיפֵיָא דְּמַתְגַּבְרִין עֲלֵיהוֹן תְּמַאֲךְ</p>	<p>Tg <i>I el poble de la casa d'Israel, que són anomenats en aquest món «un poble pobre», els salvaràs [i els anomenaràs «poble estimat». Perquè en tot temps el teu ull habita en el <u>pobre/humil d'esperit</u>], i per la teva paraula humiliaràs el fort que els dominava.</i></p>
---	--

Is 57,15:

מְרוֹם וְקָדוֹשׁ אֲשֶׁכּוֹן וְאֶת־דָּבָא וּשְׁפַל־ רוּחַ לְהַחְיֹת רוּחַ שְׁפֵלִים וּלְהַחְיֹת לֵב נְדָבָאִים	BH	Jo habito en un lloc alt i sant, però [estic] amb l'oprimit i l' <u>enfonsat d'esperit</u> , per fer reviure l'esperit dels enfonsats i fer reviure el cor dels oprimits.
בְּרוּמָא שְׂרִי וְקָדִישָׁא שְׂכִינְתָּיָה אֲמַר לְמַפְרֵק לְתַבְרִי לְבָא וּלְמַכְיָי רוּחָא לְקַיִימָא רוּחַ מְכִיכִין וּלְמַסְעָד לֵב תַּבְרִין	Tg	Habita en un lloc alt i <i>la seva Presència</i> és santa. <i>Ha promès alliberar</i> els afligits de cor i els <u>pobres/humils d'esperit</u> per <i>restablir</i> l'esperit dels pobres/humils i <i>confortar</i> el cor dels afligits.

Is 66,2:

וְאֶל־זֶה אָבִיט אֶל־עֵינַי וְנִבְה־רוּחַ וְתָרַד עַל־דְּבָרַי	BH	Jo poso els meus ulls en el <u>pobre i afligit d'esperit</u> , que tremola davant la meua paraula.
וּבְדִין רְעוּא קְדָמַי לֹא־תִכְלָא בֵּיה בְּדַעְנוּתָן וּמְכִיךְ רוּחַ וּמִשְׁתֹּי לְקִבְבִּיל פְּתַגְמֵי	Tg	<i>En això consisteix la voluntat procedent de mi: a mirar el <u>pobre i humil d'esperit</u>, i el qui <i>considera</i> davant la meua paraula.</i>

Si l'expressió de la primera benaurança s'ha d'interpretar a partir d'aquest fons semític i d'altres textos semblants (Sl 34,19; 1QM 14,7: עֵינַי רוּחַ «desànim»),¹⁵ l'expressió οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι té el sentit de «els qui tenen l'esperit humiliat/enfonsat»; de fet, encara que llavors la benaurança no es referiria directament a la pobresa material, a què sembla referir-se el paral·lel de Lluc, el sentit de fons no seria gaire diferent (es pot estar «enfonsat» per diverses causes, una de les quals, i potser de les més comunes en aquella època, podia ser la pobresa material).

Observem, en el segon text, Is 57,15, dos trets interessants de la traducció: (a) l'afegit, freqüent en el Targum, de la «Presència» (*Xekhinà*) de Déu, que facilita la sintaxi, complicada en l'original hebreu, i semblantment de «ha promés alliberar», i (b) l'ús de la tècnica traductiva anomenada *trans-*

15. Vegeu Luz, *El evangelio según Mateo*, I, 288-289.

lational divergence, «divergència traductiva» en traduir la forma verbal, repetida en l'original hebreu, תָּוֹר de dues maneres diferents, apropiades al context, en el Targum.

En el tercer text, Tg Is 66,2, trobem per primera vegada la preposició תָּוֹר¹⁶ usada com a senyal de respecte davant els noms o pronoms que representen la divinitat, un ús constant en el Targum i en altres textos arameus, i que s'ha interpretat molt sovint erròniament com un antiantropomorfisme.¹⁶

2.5. «Esperit (poderós) procedent de Déu», com a impuls o influència

En els textos que analitzem a partir d'aquí, l'esperit apareix relacionat amb Déu: procedeix de Déu. Mentre que en els textos analitzats en els apartats 2.7, 2.8 i 2.9, l'esperit va acompanyat de qualificacions clarament positives, en el proper apartat es recullen els textos en què va acompanyat de qualificacions negatives. En l'apartat actual, l'esperit no rep cap qualificació o simplement es diu que és «de fortalesa / poderós», (גְּבוּרָה); de fet, en alguns d'aquests textos la persona que rep l'esperit actua en contradicció amb els manaments de la Llei; en alguns altres no s'hi expressa (a diferència dels textos dels apartats 2.8 i 2.9) una comunicació de Déu; encara en altres hi ha un sentit ben positiu (Is 11,2³).

Del significat estudiat en aquest primer apartat n'hi ha en el Targum 23 ocurrences que es troben en 22 versets: Jt 6,34; 11,29; 13,25; 14,6.19; 15,14; 1Sa 11,6; 16,13.14¹; 1Re 18,12.46; 2Re 2,16; 19,7; Is 37,7; Ez 2,2; 3,12.14^{x2}.24; 8,3; 11,1.24¹; 43,5. Cal afegir-hi Is 11,2³, on el mot גְּבוּרָה «de fortalesa, poderós» apareix com a segon complement del mot תָּוֹר, «esperit».

En dos textos, l'esperit, sense cap qualificació especial, és un pur impuls o influència divina en l'home perquè actuï d'una manera determinada: Tg 2Re 19,7; Tg Is 37,7. Únicament en donem la referència perquè en aquest sentit el Targum no aporta res al que ja es troba en el text hebreu.

En el llibre d'Ezequiel l'esperit no sols influeix en la voluntat del profeta, sinó que actua directament sobre el seu cos, normalment fent-lo posar dret o fins aixecant-lo de terra per a portar-lo a algun altre lloc (Tg Ez 2,2; 3,12.14^{x2}.24; 8,3; 11,1.24¹; 43,5). També en aquest aspecte el Targum es limita a reproduir el que ja trobem en l'original hebreu.

En canvi, en tots els textos dels Profetes Anteriors excepte Tg 2Re 19,7, esmentat més amunt, el targumista afegeix qualificacions a l'esperit per a remarcar el seu poder:

16. Vegeu KLEIN, «The Preposition תָּוֹר ("Before")».

(a) רֹחַ גְּבוּרָא מִן קָדָם יי «esperit poderós procedent de Déu»: Tg Jt 6,34; 11,29; 13,25; 14,6.19; 15,14; Tg 1Sa 11,6; 16,13.141; Tg 1Re 18,46. (b) רֹחַ מִן קָדָם יי «esperit procedent de Déu»: Tg 1Re 18,12; Tg 2Re 2,16. En tots aquests casos, en què hi ha l'afegit «procedent de Déu», l'esperit és el subjecte del verb de la frase de la qual forma part.

Vegem-ne un exemple:

Jt 14,6:

וַתִּצְלַח עָלָיו רוּחַ יְהוָה וַיִּשְׁפָּעוּהוּ כְּשֵׁשׁ הַגָּדִי	BH	I se'n va apoderar [de Samsó] <u>l'esperit el SENYOR</u> i va esquarterar-lo [el lleó] com s'esquartera un cabrit.
וּשְׂרֵת עֲלוּחֵי רֹחַ גְּבוּרָא מִן קָדָם יי אֲהֵדְמִיהָ כְּמֵא דְמַהְדְּמִין גְּדִיא	Tg	I se'n va apoderar <u>un esperit poderós procedent del SENYOR</u> i va esquarterar-lo com s'esquartera un cabrit.

En tots els textos dels Profetes Anteriors esmentats en els anteriors apartats a i b, al sintagma arameu מִן קָדָם יי (גְּבוּרָא) hi correspon, en l'original hebreu, el sintagma רוּחַ יְהוָה, amb les úniques excepcions de 1Sa 11,6, en què el text hebreu té: רוּחַ־אֱלֹהִים, «l'esperit de Déu», i 1Re 18,46, en què el text hebreu té: יַד־יְהוָה, «la mà del Senyor». En Tg Jt 11,29v (K); 13,25v (Fr); Tg 1Sa 11,6v (d); 16,13v (K b w), hi ha la variant רֹחַ נְבוּאָה, «esperit profètic» en lloc de רֹחַ גְּבוּרָא «esperit poderós» (vegeu § 2.8).

Sobre l'expressió מִן קָדָם יי, «procedent de» precedint el nom de Déu, vegeu el final de l'apartat anterior (§ 2.4) i la nota 16.

2.6. «Esperit dolent, impur, de mentida, d'error»

Pertanyen a aquest apartat 18 ocurrències targúmiques del mot רוּחַ que trobem en 17 versets: Jt 9,23; 1Sa 16,14².15.16.23^{x2}; 18,10; 19,9; 1Re 22,21.22.23; Is 19,14; 29,10; Jr 4,12¹; Os 4,12; 5,4; Mi 2,11; Za 13,2.

Déu, com ja trobem en el text hebreu, no sols pot comunicar a l'home esperits per a actuacions positives, sinó que també li pot comunicar esperits dolents, que causin el mal. Quan en la Bíblia hebrea aquest esperit va en constructe amb el nom de Déu (רוּחַ יְהוָה, el Targum ho tradueix per מִן קָדָם יי «un esperit procedent del Senyor». Així ho trobem en Tg 1Sa 16,14².15.16.23^{x2} (en la 2a ocurrència no es repeteix la construc-

ció); 18,10; 19,9. Altres textos en què es diu que és Déu qui envia l'esperit dolent (també en la Bíblia hebrea) són: Tg Jt 9,23; Tg Is 19,14; 29,10.

En 1Re 22,21.22.23, tant en el Targum com en la Bíblia hebrea, un esperit de mentida procedent del Senyor (vv. 22-23) està clarament personificat (v. 21). El Targum no hi afegeix res, excepte en algunes variants (f₅ K d) en què s'aclearix que es tracta d'un רוּחַ דְּנִבּוּת , «esperit profètic» (vegeu § 2.8).

En Tg Os 4,12; 5,4 i Tg Za 13,2 es parla d'un רָחֵל דְּעֵלָּה , «esperit d'error» (traducció de l'hebreu רוּחַ זְנוּנִים , «esperit de prostitució», en el cas d'Osees, i d'un רָחֵל טָמֵא , «esperit impur», en el cas de Zacaries), sense indicar que procedeixin de Déu, a diferència del que passa en els textos anteriors. Observem que en la Primera carta de Joan tenim un paral·lel d'aquest esperit d'error: τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης (1Jn 4,6).

En Tg Jr 4,12¹, el רָחֵל דְּשֶׁקֶר , «esperit de mentida» es troba en una expansió targúmica i no té correspondència en el text hebreu. En Tg Mi 2,11 l'«esperit de mentida» tradueix, dins un text molt parafràstic, la coordinació רוּחַ וְשֶׁקֶר , «vent/buidor i mentida» del text hebreu, d'acord amb una tècnica de traducció habitual.

2.7. «Esperit vivificant, de lloança, de saviesa, de temor... procedent de Déu»

Quan l'esperit procedent de Déu té un influx positiu en l'home, el targumista tendeix a qualificar-lo amb un complement del nom. En els dos apartats següents tractarem de l'«esperit profètic» i de l'«esperit sant», i en l'apartat 5 hem vist alguns textos on l'esperit era qualificat com a «poderós» (sense que això indiqués sempre un sentit èticament positiu). Recollim en aquest apartat altres qualificacions positives amb què el Targum caracteritza l'esperit rebut per l'home procedent de Déu i algun cas en què l'esperit queda sense qualificació, excepte la indicació que procedeix de Déu. Es tracta d'11 ocurrences del mot רִיחַ que es troben en 8 versets del Targum: Is 11,2⁴; 29,4; 32,15; Is 61,3¹; Ez 11,19; 18,31; 36,26; Za 12,10.

En Tg Is 11,2⁴ tenim diverses qualificacions de l'esperit que tradueixen les corresponents del text hebreu. La primera ocurrència del substantiu רוּחַ hi queda sense qualificació, excepte en algunes variants (b o g f c), que hi afegeixen el qualificatiu נְבוּאָה «profètic» (vegeu l'apartat següent). En Za 12,10 també hi ha certa correspondència del Targum amb el text que tradueix: els mots arameus רָחֵל חֶסֶד וְרַחֲמִין , «esperit de benvolença i de compassió» tradueixen els hebreus רִיחַ חֵן וְתַחֲנוּנִים , «esperit de gràcia i de súplica».

En Is 29,24 el Targum fa servir l'expressió רָחֵל דְּסִוְכַלְתָּנוּ , «l'esperit de discerniment» en una parafrasi que tradueix el text hebreu וְיַדְעוּ תַעֲרִירוּ בֵּינָה , «els qui s'han esgarriat en l'esperit adquiriran discerniment».

En Tg Is 61,3¹ רֹחַ מְשֻׁבָּח «esperit de lloança» tradueix el sintagma hebreu מְעֻטָּה תְּהֵלָה, «mantell de lloança», poc clar en el seu context. En Ez 11,19; 18,31 i 36,26, el text hebreu es refereix a un רוּחַ חֲדָשָׁה, «un esperit nou»; en tots tres casos el Targum precisa en què consisteix aquesta renovació: es tracta d'un רֹחַ דָּחַלָּא, «esperit de temor / reverencial».

En Is 32,15, tant en el text hebreu com en la traducció aramea, s'atribueixen accions beneficioses a la comunicació de l'esperit procedent de Déu, sense, però, donar cap qualificació a l'esperit.

2.8. Esperit profètic

Diversos textos, tant dels Profetes Anteriors com dels Posteriors, adjunten al substantiu רוּחַ el complement נְבוּאָה, «de profecia, profètic». La construcció רוּחַ נְבוּאָה no es troba mai en canvi, en la Bíblia hebrea, de manera que és una de les característiques clares de la traducció aramea. En el Targum es troba en 23 ocurrències, pertanyents a 22 versets: Jt 3,10; 1Sa 2,1; 10,6.10; 19,20.23; 2Sa 23,2; 1Re 22,24; 2Re 2,9.15; 2Re 3,15; 5,26; Is 61,1; Ez 1,3; 3,22; 8,1; 11,5.24²; 37,1^{x2}; 40,1; Mi 3,7.8.

En els següents textos, la construcció hebrea רוּחַ יְהוָה, «l'esperit del SENYOR» o les construccions semblants רוּחַ אֱלֹהִים, «l'esperit de Déu», רוּחַ אֱדָנִי, «l'esperit del Senyor» són traduïdes per l'aramea יי רֹחַ נְבוּאָה מִן קֳדָם (en algun cas amb alguna petita variant, com: יי רֹחַ נְבוּאָה קֳדָם) «l'esperit profètic procedent del SENYOR»: Tg Jt 3,10; Tg 1Sa 10,6.10; 19,20.23; Tg 2Sa 23,2; Tg 1Re 22,24; Tg Is 61,1; Tg Ez 11,5.24²; 37,12; Tg Mi 3,8. Semblantment passa en la variant Tg Is 11,2v1 (b o g f c).

Altres vegades és יְדִי־יְהוָה «la mà del SENYOR» el text hebreu que és traduït per יי רֹחַ נְבוּאָה מִן קֳדָם, «l'esperit profètic procedent del SENYOR»: Tg 2Re 3,15; Tg Ez 1,3; 3,22; 8,1; 37,1¹; 40,1 (també ho trobem en el Targum Palestinenc).¹⁷ Tots aquests són textos on s'indica que Déu (la seva mà, el seu esperit) s'apodera del profeta perquè exerceixi el seu ministeri.

En la variant Tg Ez 40,2^v (b g o f c) la mateixa expressió aramea tradueix el sintagma hebreu בְּמַרְאוֹת אֱלֹהִים, «en visions divines», i en Tg Mi 3,7, מַעֲנַה אֱלֹהִים, «resposta divina».

L'expressió més reduïda רֹחַ נְבוּאָה, «esperit profètic» es troba, sense correspondència amb l'hebreu, en expansions de Tg 1Sa 2,1 i Tg 2Re 5,26,

17. Vegeu RODRÍGUEZ CARMONA, *Targum y resurrección*, 87.

i en les notes marginals del còdex Reuchlinianus a Tg 1Re 2,9^v (f₆).36^v (f₆). També, en la forma רוחא דנבות, en la variant Tg 1Re 22,21^v (f₅ K d).¹⁸

Finalment, hi ha quatre casos particulars difícils d'agrupar amb altres:

(a) En 2Re 2,9, el Targum afegeix el qualificatiu de «profètic» a les paraules que Eliseu respon a Elies: ויהי כען על חד תרין ברוח נבואתך עמי, «que jo rebi una doble part del teu esperit *profetic*».¹⁹

(b) En canvi, en 2Re 2,15, com a excepció a la norma general, el Targum no afegeix el qualificatiu de *profetic* a l'esperit d'Elies, segurament perquè ריחַ ja té en l'original hebreu com a complement del nom el del profeta Elies: ריחַ חַן וְתַחֲנוּגִים, «L'esperit d'Elies reposa sobre Eliseu.»

(c) En la variant de Tg Za 12,10^v (f₆) els mots hebreus ריחַ חַן וְתַחֲנוּגִים, «esperit de gràcia i de súplica» són traduïts per רוח נבואה וצלותא דקשות, «esperit profètic i de veritable pregària». Possiblement basant-se en aquesta traducció targúmica, Nombres Rabbà 11,6, on es troba la mateixa arrel חנן, tradueix ויחַנֶּךָ «i s'apiadi de tu» (Nm 6,25) per «que susciti [faci aixecar] profetes de tu».

(d) En la variant de Tg Za 4,6^v (o), s'afegeix el substantiu ריחַ a la versió aramea, que l'havia suprimit respecte al text hebreu (vegeu § 3):

Za 4,6:

לא בחיל ולא בכח בִּי אִם-בְּרוּחִי	BH	No pel poder, ni per la violència, sinó pel meu <u>esperit</u> .
לֹא בַחִיל וְלֹא בַגְבוּרָא אֱלֹהִין בְּמִימְרֵי	Tg	No pel poder, ni per la força, sinó per la meva <u>paraula</u> .
לֹא בַחִיל וְלֹא בַגְבוּרָא אֱלֹהִין בְּרוּחַ מִימַר קוֹדֵשׁ	o	No pel poder, ni per la força, sinó per l' <u>esperit</u> de la meva <u>paraula santa</u> .

En Tg Jt 11,29^v (K); 13,25^v (Fr); Tg 1Sa 11,6^v (d); 16,13^v (K b w), hi ha la variant רוּחַ נְבוּאָה, «esperit profètic» en lloc de רוּחַ גְּבוּרָה, «esperit poderós» (vegeu § 2.5).

18. Curiosament, l'afegit «de profecia» també el trobem en la Bíblia Catalana Interconfessional, en la qual una nota comenta el sentit de «esperit de profecia».

19. De nou, també en aquest cas la Bíblia Catalana Interconfessional hi té l'afegit «profetic».

2.9. «Esperit sant». Criteri que fa servir el Targum Yonatan per a escollir entre les traduccions «esperit profètic» i «esperit sant»

L'esperit sant i l'esperit profètic són, segons la teologia targúmica, els instruments amb què Déu comunica el seu missatge al profeta. Així, l'esperit sant, com l'esperit profètic, esdevé font de comunicació entre Déu i el profeta.²⁰ L'expressió אֲרוּחַ קְדוֹשׁ, «esperit sant» (lit. «esperit de santedat») es troba en 8 ocurrences del Targum, situades en 8 versets: Is 40,13; 42,1; 44,3; 59,21; Ez 36,27; 39,29; Jl 3,1.2. En tots els casos, en el text hebreu ja hi ha el mot רוּחַ (Is 40,13: רוּחַ יְהוָה, «esperit del SENYOR»; en les altres set ocurrences: רוּחִי, «el meu esperit»).

Excepcionalment pot parlar en nom de Déu i transmetre el seu veritable missatge el qui posseeix l'esperit sant o l'esperit profètic.²¹ Però no sempre l'esperit sant va directament lligat al profetisme; en tres dels textos anteriors (Tg Is 44,3; Tg Ez 36,27; 39,29) la funció de l'esperit sant és inspirar les bones obres, fer complir els manaments de Déu.²² En l'últim d'aquests textos, a més, el do de l'esperit sant va estretament lligat al manteniment de la Presència (*Xekhinà*) de Déu en el poble.²³

Al nostre entendre, «esperit sant» (אֲרוּחַ קְדוֹשׁ) i «esperit profètic» (אֲרוּחַ נְבוֹאָה) són dos conceptes paral·lels, de significat semblant; però, contra el que alguns afirmen, el Targum dels Profetes no els fa servir indistintament.²⁴

20. En el Nou Testament també apareix clarament aquesta vinculació entre Esperit Sant i profecia, per exemple en el Càntic de Zacaries: «quedà ple de l'Esperit Sant i es posà a profetitzar» (Lc 1,67); Mc 12,36; 13,11; Lc 2,26.

21. RIBERA, *El Targum de Isaïas*, 42. CHILTON, *The Glory of Israel*, 48-52. Sobre la unió entre esperit sant i profecia no sols en el Targum sinó també en la literatura rabínica en general, vegeu SCHAFER, *Die Vorstellung*, 21-26.

22. Observem que tampoc en els tres únics llocs de la Bíblia hebrea on apareix l'expressió אֲרוּחַ קְדוֹשׁ, «esperit sant», Is 63,10.11; Sl 51,13, no sembla que hi hagi relació amb el profetisme. En el Nou Testament també s'hi troba aquesta presència de l'Esperit Sant en ordre a obrar el bé: Ac 10,38; 11,24; Rm 5,5; Ef 6,18.

23. En Jl 3,1, el do de l'esperit sant, que té per finalitat o com a conseqüència la profecia, es produeix immediatament després que Déu hagi fet habitar la *Xekhinà* enmig de la casa d'Israel (verset anterior, és a dir, 2,27).

24. L'ús indistint sembla deduir-se de RIBERA, *El Targum de Isaïas*, 42-43 i 187, n. 1; en canvi, en *Targum de Ezequiel*, p. 43, n. 79, el mateix autor afirma que: «Mientras para los Tgs de los demás profetas "espíritu santo" se identifica a menudo con "espíritu profético" en el Tg Ez se distingue claramente la función de uno y de otro»; vegeu J. RIBERA-FLORES: «La exégesis rabínica postbíblica», pp. 71-73; Ribera: Tg Is, p. 43, n. 83. De fet, en cap dels dos textos esmentats per Ribera no hem trobat que aquest autor expliqui la distinció anunciada; l'explica, en canvi, en «Some doctrinal aspects of the Targum of Ezekiel», 151: Tg Ezequiel fa servir l'expressió «esperit profètic procedent del SENYOR» en relació amb el profetisme i també en la narració simbòlica de la resurrecció dels ossos (Ez 37), i fa servir l'expressió «esperit sant» per a indicar

En general, el Targum fa servir la construcció que hem vist en l'apartat anterior, רִיחַ נְבוֹאָה מִן קְדָשׁ יי, «esperit profètic procedent del SENYOR», però quan és Déu mateix qui parla (Is 42,1; 44,3; 59,21; Ez 36,27; 39,29; Jl 3,1.2) en tots els casos sense excepció fa servir l'expressió «esperit sant i no esperit profètic procedent del SENYOR» o simplement «esperit profètic», d'una banda perquè ja no hi cal la fórmula de respecte מִן קְדָשׁ i la indicació que l'esperit és del SENYOR, i d'altra banda, per la relació estreta del concepte de santedat amb Déu i la seva presència. Vegem-ne un exemple, que té interès pel fet de ser citat en el Nou Testament (Ac 2,17-21), on no es reflecteix el doble afegit sant del Targum (vv. 1 i 2):

Jl 3,1:

וְהָיָה אֶחָד־בְּכֵן אֶשְׁפּוֹד אֶת־רוּחִי עַל־ כָּל־בָּשָׂר	BH	Després d'això, abocaré el meu esperit sobre tothom.
וְיִהְיֶה בְּתֵר כֵּן אֶשְׁפּוֹד לֵית רִיחַ קוֹדְשִׁי עַל כָּל בְּסָרָא	Tg	Després d'això, abocaré el meu esperit <i>sant</i> sobre tothom.

En canvi, la possible referència de 1Te 4,5 a Ez 36,27 és interessant perquè inclou l'afegit τὸ ἅγιον «sant», corresponent al קוֹדְשִׁי del Targum.

Únicament en Tg Is 40,13 es fa servir l'expressió «esperit sant» en un text en què no parla Déu:

Is 40,13:

מִי־תִכֵּן אֶת־רוּחַ יְהוָה	BH	Qui pot abastar l' <u>esperit</u> del SENYOR
מִן תִּקְוֶי לֵית רִיחַ קוֹדְשָׁא בְּפִום כָּל נְבִיאֵי הָלֵא יוּי	Tg	Qui ha disposat l' <u>esperit sant</u> en la boca de tots els profetes? No és el SENYOR?

---

l'encoratjament que rep el poble per a complir la Llei i fer bones obres. Cal convenir amb Ribera que la distinció és clara en Ezequiel, però també cal tenir en compte que l'ús de l'expressió «esperit sant» en el sentit amb què la fa servir Ezequiel també es troba en Tg Is 44,3, segons hem vist. CHILTON sembla considerar que els dos termes tenen un ús indistint; així en comentar el text de Tg Is 63,10 (compareu-ho amb el nostre comentari una mica més avall), escriu: «'Holy spirit' is the normal means of God's address to his people, accomplished through prophets. It is for this reason that at 63.10, where the MT reads, 'they grieved his holy spirit,' the Targum presents us with, 'they provoked the word of his holy prophets'» (*The Glory of Israel*, 50). El text hebreu de Is 63,10 originàriament no sembla tenir cap relació amb la profecia, com observa, SCHÄFER (*Die Vorstellung*, 23), però el que interessa aquí és com l'ha interpretat el targumista.

I al revés, en cap dels casos en què hem vist (§ 2.8) que el Targum fa servir l'expressió רוח נבואה, «esperit profètic», no és Déu qui parla.

Observem, finalment, que els dos únics textos en què en l'original hebreu dels llibres profètics es fa servir l'expressió «esperit sant» (רוח קדשו), Is 63,10.11, són traduïts en el Targum suprimint-ne aquesta expressió, la qual cosa torna a confirmar la nostra hipòtesi, ja que són textos que no estan posats en boca de Déu:²⁵

Is 63,10:²⁶

וְהָמָּה מָרוּ וְעָצְבוּ אֶת־רוּחַ קְדָשׁוֹ	BH	Però ells es rebel·laren i afligiren el seu <u>esperit sant</u> .
וְאֵינָן סָרִיבוּ וְאֶרְגִּילוּ עַל מִימֵר נְבִיִּי קְדָשִׁיהּ	Tg	Però ells es rebel·laren i s'irritaren contra <i>la paraula</i> dels seus sants <i>profetes</i> .

I encara hi podem afegir una última prova, amb la qual cosa estenem la nostra hipòtesi més enllà del Targum Yonatan. L'altre únic text de la Bíblia hebrea on apareix l'expressió «esperit sant» es troba en Sl 51,13, i d'acord amb la hipòtesi que defensem, com que està posada en boca del salmista i no de Déu, el Targum no pot mantenir aquesta expressió. Efectivament, en el Targum dels Salmos la trobem canviada per רוח נבואה, «esperit profètic».

De tota manera, no podem pretendre estendre aquest ús més enllà dels targums «oficials», el Targum Yonatan i el Targum Onquelós. De fet, en el Targum Neòfiti l'expressió *esperit sant* s'hi troba una dotzena de vegades sense estar posada en boca de Déu (Gn 41,38; 42,1; Ex 31,3; 35,31; Nm 11,17; etc.); en el Pseudo-Yonatan s'hi troba deu vegades (Gn 27,5.42; 30,25; 31,21; etc.) i en el Fragmentari, cinc (Gn 27,1; 37,33; 42,1; Ex 2,12; Nm 11,26).

Examinant la qüestió des del costat de l'original hebreu, en el Targum en general, quan en el text hebreu hi ha l'expressió רוּחִי, «el meu esperit» posada en boca de Déu (15 ocurrències), majoritàriament es tradueix per «esperit sant» (a més dels textos profètics esmentats més amunt, Tg Pseudo-Yonatan Gn 6,3). Les excepcions són: quatre casos en què es manté la forma «el meu esperit» (Tg Neòfiti i Tg Fragmentari Gn 6,3; Tg Ez 37,14; Tg Pr 1,23); un

25. Chilton dona una altra explicació per a la supressió de la qualificació קדש, «sant» per part del Targum en aquests dos versets: el fet que aquí no es tracta de la comunicació de Déu al seu poble (*The Glory of Israel*, 50). L'explicació no convenç perquè precisament la traducció del Targum és מִימֵר נְבִיִּי קְדָשִׁיהּ, «la Paraula dels seus sants profetes».

26. Sobre aquest text, vegeu la nota 22.

cas en què la traducció és «els meus profetes» (Tg Is 30,1); un altre en què la traducció és «la meva voluntat» (Tg Za 6,8) i un altre en què la traducció, més lliure, és el pronom personal de primera persona (Tg Onquelós Gn 6,3). Observem que, en el cas de Gn 6,3, l'esperit no va relacionat amb la comunicació profètica ni amb l'exercici de les bones obres, sinó que hi té el sentit d'alè vital, la qual cosa explica bé tres de les set excepcions.

2.9.1. La hipòtesi de Peter Schäfer sobre la més gran antiguitat de l'expressió «esperit de profecia» i del Targum Onquelós

Un estudi comparatiu sobre les expressions רִיחַ נְבוּאָה, «esperit profètic» i רִיחַ קוּדְשָׁא, «esperit sant» va ser publicada per Peter Schäfer l'any 1970.²⁷ Schäfer pretén establir una relació entre l'ús d'una o altra expressió i la datació dels diferents targums, tenint en compte la càrrega teològica d'aquestes expressions, que suposa un ús conscient de l'una o de l'altra.²⁸ Explica que el Targum Onquelós, gairebé exclusivament, fa servir la primera expressió (8 ocurrences, amb una única excepció: Gn 45,27, en què fa servir la segona), mentre que en el Targum Neòfiti i el Targum Fragmentari trobem exclusivament la segona (15 i 5 vegades, respectivament). El Targum Pseudo-Yonatan fa servir les dues expressions (11 vegades la primera i 15 vegades la segona), i coincideix amb 7 de les 8 ocurrences que Onquelós té de la primera expressió; d'aquí en dedueix que el Targum Pseudo-Yonatan té de base Onquelós, i influx de la tradició rabínica.

Schäfer observa que el Targum Onquelós, quan fa servir l'expressió רִיחַ נְבוּאָה, «esperit profètic», sempre té una base (esment del mot רִיחַ, «esperit») en el text hebreu (Gn 41,38: רִיחַ אֱלֹהִים; Nm 11,29: רִיחוֹ; etc.), mentre que el Targum Neòfiti i el Fragmentari, que fan servir l'expressió רִיחַ קוּדְשָׁא, «esperit sant», acostumen a no tenir aquesta base (les expressions són afegides al text hebreu). El Pseudo-Yonatan, dels 4 casos en què no coincideix amb el Targum Onquelós, tan sols en 2 té base en el text hebreu. Però dels 15 en què fa servir l'expressió רִיחַ קוּדְשָׁא, «esperit sant», tan sols en 1 cas hi ha base en el text hebreu. És a dir, que mentre que l'expressió רִיחַ נְבוּאָה, «esperit profètic» acostuma a tenir base en el text hebreu, l'expressió רִיחַ קוּדְשָׁא, «esperit sant» és en general afegida pel targumista.

27. SCHÄFER, «Die Termini "Heiliger Geist" und "Geist der Prophetie" in den Targumim und das Verhältnis der Targumim zueinander».

28. Aquesta metodologia és criticada amb raó per Díez MACHO (*Neophyti 1*, vol. 3, 54*): «és un mal mètode pretendre datar a partir de paraules subjectes a revisió; és millor partir de paraules ordinàries, sense implicacions teològiques, polèmiques».

D'altra banda, la primera expressió sempre té una relació ben delimitada i clara amb el profetisme, és a dir, amb l'esperit enviat per Déu a l'home, que li proporciona el do de la profecia. En canvi, en el cas de la segona, aquesta relació no s'estableix pel context bíblic, sinó sovint pel Midraix. A més, la segona expressió té un àmbit significatiu més ampli que la primera i que sovint tan sols s'aclareix gràcies a la tradició midràixica. D'aquí, i de la comparació amb el Talmud Babilònic i el Midraix (en el primer apareix sovint el terme *Xekhinà* o Presència, suposadament com a substitució de l'esperit sant que apareix en els mateixos llocs en el Midraix), se'n deduiria que la primera expressió és més antiga que la segona (si Onquelós fos de l'època del Talmud Babilònic, s'hi esperaria també el terme *Xekhinà*). La conclusió, doncs, és que Onquelós és més antic que els targums palestins.

Schäfer no estudia el Targum dels Profetes i no n'explica la raó, però cal suposar que és perquè no li permetria fer comparacions amb els mateixos textos bíblics traduïts en altres targums. En tot cas, val la pena completar, matisar i, si cal, corregir, les seves conclusions. Ho farem recollint primer les aportacions de Domingo Muñoz León, en un estudi publicat l'any 1977,²⁹ i després amb el que ens aporta l'anàlisi del Targum dels Profetes.

2.9.2. Antiguitat de les expressions «esperit sant» i «esperit profètic» segons Domingo Muñoz León

Muñoz León fa les següents correccions a Schäfer:

1. En Neōfiti, en contra del que diu Schäfer, tan sols en un cas l'esment de l'«esperit sant» no té base en el text hebreu: Gn 42,1; no cal recórrer al Midraix per a explicar els esments d'«esperit sant» en Neōfiti.³⁰

2. L'antiguitat de l'expressió «esperit sant» es demostra perquè ja es troba en els textos de Qumran i en el Nou Testament.

3. Les 7 coincidències d'Onquelós i Pseudo-Yonatan en l'expressió «esperit de profecia», que Schäfer explica en el sentit que el Pseudo-Yonatan és una reelaboració d'Onquelós, es poden explicar per una contaminació terminològica o pur influx d'Onquelós en Pseudo-Yonatan.³¹

4. Els abundants (13) esments d'«esperit sant» en el Targum Pseudo-Yonatan sense paral·lel en els altres targums i alguns dels quals es poden

29. MUÑOZ LEÓN, *Gloria de la Shekiná*, 539-548 («Anexo tercero»).

30. En aquest únic text en què no hi ha base en la Bíblia hebrea, l'esment de l'esperit sant («va veure en l'esperit sant») està assegurat per la literatura rabínica i per una frase equivalent en Si 48,27 (MUÑOZ LEÓN, *Gloria de la Shekiná*, 543).

31. Aquesta és l'opinió de DIEZ MACHO, *Neophyti 1*, vol. 3, 54*.

explicar pel Midraix, no necessàriament han de ser posteriors als midraixos escrits, sinó que tan sols pressuposen una exegesi anterior recollida tant pel Targum com els midraixos escrits.

5. És difícil de saber per què Onquelós fa servir l'expressió «esperit de profecia». Podria tractar-se d'una revisió deguda al desig d'evitar termes consagrats per la teologia cristiana.³² En tot cas, si la revisió es va fer a Babilònia, havia de ser en una època anterior a la del Talmud, ja que altrament s'hauria imposat el terme *Xekhinà*.

6. El fet que l'expressió «esperit sant» tingui un sentit més ampli que «esperit profètic» (de vegades s'entén com a do per a fer obres bones) no va en contra de la seva antiguitat. Precisament, l'ús d'aquesta expressió en Apòcrifs, Qumran, Nou Testament i midraixos primitius indica el contrari.

7. Tenint en compte que Onquelós va sofrir una revisió posterior a la Mixnà, l'expressió «esperit de profecia» es podria deure a una adaptació terminològica.

2.9.3. Conclusions que es desprenen de l'anàlisi del Targum Yonatan

1. Mentre que en el Targum Onquelós hi ha 8 ocurrencies de l'expressió רִיחַ נְבוּאָה, «esperit profètic» i sols una de l'expressió רִיחַ קוּדְשָׁא, «esperit sant», en el Targum Yonatan, l'altre Targum oficial, s'hi troben 23 ocurrencies de la primera expressió, però 8 de la segona (quan segons Schäfer no n'hauríem d'esperar cap o gairebé cap).

2. Mentre que segons Schäfer la primera expressió acostuma a tenir base en el text hebreu i la segona no, el que hem trobat en el Targum Yonatan és ben diferent: la primera expressió acostuma a tenir base en l'hebreu (de 23 ocurrencies, tan sols en un parell: Tg 1Sa 2,1 i Tg 2Re 5,26, no hi ha base en l'hebreu); però la segona també té base en l'hebreu, i en aquest cas, sense excepció (Tg Is 40,13: רִיחַ יְהוָה; en les altres set ocurrencies: רִיחַי).

3. Mentre que, segons Schäfer, quan el Targum fa servir l'expressió רִיחַ קוּדְשָׁא, «esperit sant» no hi hauria d'haver relació aparent amb el profetisme (sinó que aquesta sols es faria visible en la tradició midràixica), en 5 dels 8 textos que analitzem (Tg Is 40,13, citat més amunt; 42,1;³³ 59,21; Tg Jl 3,1.2) aquesta relació és clara.

32. De la mateixa opinió és Díez Macho, *Neophyti 1*, vol. 3, 55*

33. En aquest verset, a més d'afegir el qualificatiu קוּדְשִׁי, el targumista ha canviat el verb רָצִיחַ, «portarà/suscitarà» de l'hebreu pel verb רָצַח, «revelarà».

En resum: 1. Les conclusions que Schäfer extreu de l'estudi dels textos del Targum Onquelós, el Targum Neòfiti, el Targum Pseudo-Yonatan i el Targum Fragmentari no es poden estendre al Targum Yonatan. 2. Les conclusions que es desprenen de l'estudi dels textos del Targum Yonatan posen en qüestió les conclusions de Schäfer, basades en gran part en l'anàlisi del Targum Onquelós, tenint en compte la proximitat cronològica del Targum Yonatan amb el Targum Onquelós.³⁴ Cal revisar la tesi de Schäfer a la llum dels textos del Targum Yonatan, que ell no va tenir en compte; l'anàlisi de més amunt del Targum Yonatan val també per al Targum Onquelós; caldria estudiar millor amb quins altres criteris fan servir les expressions «esperit profètic» i «esperit sant» els altres targums, descartant que la primera expressió sigui la més antiga i hagi estat substituïda en molts textos per la segona.³⁵

3. CASOS EN QUÈ EL TARGUM NO MANTÉ EL SUBSTANTIU רִיחַ DE L'HEBREU

Segons hem vist més amunt, en 37 casos el Targum dels Profetes no manté el substantiu רִיחַ que hi ha en la Bíblia hebrea (§ 1 i nota 5).

3.1. En alguns casos, és ben clar que el substantiu רִיחַ del text hebreu desapareix en el Targum perquè, com que té un significat metafòric, és substituït per l'element representat per la metàfora, amb la qual cosa hi ha total absència de figura retòrica (es tracta d'una de les tècniques traductives habituals del Targum):

Jr 49,36 (ens referim aquí justament a la primera ocurrència del substantiu רִיחַ en el text hebreu):

34. El resultat de la investigació dels últims decennis porta a afirmar que tant el Targum Onquelós com el Targum Yonatan es van redactar en dues etapes: (a) Etapa tannaítica. Abans i sobretot després de la destrucció del segon temple l'any 70 (fins al 135 o 150 dC). (b) Etapa amoraitica. Segle III i també segle IV dC. Vegeu FLESHER – CHILTON, *The Targums*, 150-166, 199-228, 262.

35. DIEZ MACHO aporta dos arguments importants a favor de l'antiguitat de l'expressió «esperit sant» (el primer hem vist que el recull Muñoz León): (a) L'ús d'«esperit sant» en el Nou Testament (Lluc, Pau) ha de derivar de l'ús de l'expressió en el Targum de la sinagoga; (b) En Gn 37,33 i Nm 11,25, es conserven algunes variants targúmiques amb la traducció «esperit del santuari» en lloc d'«esperit sant». L'expressió també es troba en 4Q. Això indica el lligam de l'expressió «esperit sant» amb el santuari i, per tant, la seva antiguitat (*Neophyti I*, vol. 4, 43-47).

וְהִבֵּאתִי אֶל-עֵילָם אַרְבַּע רוּחוֹת מֵאַרְבַּע קְצוֹת הַשָּׁמַיִם וְזִרְתִּים לְכָל הַרוּחוֹת הָאֵלֶּה וְלֹא-יְהִיֶּה הַגּוֹי אֲשֶׁר לֹא- יָבֹא שָׁם נְדָחִי (עוֹלָם) [עֵילָם] וְאֵינִי עַל עֵילָם אַרְבַּע מְלָכִין מֵאַרְבַּע רוּחֵי שָׁמַיָא וְאַבְדִּינוּן לְכָל רוּחֹתָא הָאֵלֶּין וְלֹא יִהְיֶה עִם דְלָא יִהְיוּן כְּתָמֵן מְטֻלְטְלֵי עֵילָם	BH Atrauré sobre Elam els quatre <u>vents</u> des dels quatre extrems del cel i els dispersaré per tots aquests costats/vents, i no hi haurà nació on no arribin els expulsats d'Elam. Tg Atrauré sobre Elam quatre <u>regnes</u> des dels quatre extrems del cel i els dispersaré per tots aquests extrems, i no hi haurà nació on no vagin els expulsats d'Elam.

Altres exemples es poden trobar en Is 32,2 (el «vent» vist com a imatge dels *malvats*); Is 41,29 (el *vent*, imatge de *rapinya/pillatge*); Jr 5,13 (el «vent», imatge de *no res/buidor*); Za 5,9 (les dues dones portades pel «vent», imatge de dos països portats a l'exili).

En Tg Ez 13,3 la idea de «seguir el propi esperit» (subjecte: els profetes insensats) del text hebreu, és interpretada com a «seguir les maquinacions del propi cor».

3.2. En la gran majoria dels textos del Targum d'Isaïes inclosos en aquest apartat, però també en alguns altres textos profètics, el substantiu רִיחַ de l'hebreu (amb els sentits, en el text original, de «vent», «alè» o «buf», «esperit») és traduït en el Targum pel substantiu מִימַר «paraula» o «Paraula» (designació de Déu mateix), i també pels substantius מִילָה, «paraula» i מְמַלֵּל, «parla». Així, en 2Sa 22,16 els mots hebreus רִיחַ אֶפֶס מְנַשְׁמַת רִיחַ אֶפֶס «del buf de l'alè del seu nas» o «del terrible buf del seu nas» són traduïts מִמִּימַר תְּקוּף רִגְיָה «per la *paraula* del seu vigor aïrat». En Is 11,4 la frase hebrea בְּרוּחַ שְׁפָתָיו יָמִית רֶשַׁע «per l'alè dels seus llavis farà morir el malvat» correspon en l'aramaic del Targum a מִמִּימַר לֵשׁוֹן רֶשָׁעִים «per la *parla* dels seus llavis farà morir el malvat». En Is 25,4 רִיחַ עֲרִיצִים «el *buf/la fúria* dels tirans» correspon en el Targum a מְלִי רֶשָׁעִים לְצַדִּיקִים «les *paraules* dels malvats contra els justos». En Is 48,16: וְרוּחוֹ אֶדְוֶי יְהוָה שְׁלַחֲנִי וְרוּחוֹ «el SENYOR DÉU SOBIRÀ m'ha enviat i/amb el seu *esperit*» és traduït וְיִי אֱלֹהִים שְׁלַחֲנִי וְיִמְמַרֵּיהּ «el SENYOR DÉU m'ha enviat i/amb la seva *Paraula*». En Za 4,6 les paraules לֹא בְחַיל וְלֹא בְכֹחַ בִּי אִם-בְּרוּחִי «no pel poder ni per la força, sinó pel meu *esperit*» són traduïdes לֹא בְחַיל וְלֹא בְגִבּוּרָא «no per poder ni per força, sinó per la meua *Paraula*».

Altres casos semblants es troben en Is 4,4^{x2}; 27,8; 28,6; 30,28; 59,19; 63,14; Mi 2,7; Za 7,12. Curiosament, en Is 33,11, en una traducció molt parafràstica, a רִיחְכֶם «el vostre buf» (dels qui han violat l'aliança: v. 8) de

l'hebreu sembla correspondre a מִימְרֵי, «la meva Paraula» (de Déu) en el Targum.

3.3. El Targum Yonatan mostra una gran estima per la missió profètica i de vegades a la traducció de רוּחַ per מִימְרֵי, «paraula» hi afegeix l'explicitació que aquesta «paraula» és la dels profetes:

Is 11,15:

<p>וְהַחֲרִים יְהוָה אֶת לְשׁוֹן יַם-מִצְרַיִם וְהִנִּיף יָדוֹ עַל-הַנְּהָר בְּעַיִם רוּחוֹ וְהִכָּהוּ לְשִׁבְעָה נְחָלִים וְהִדְרִיד בְּנַעֲלִים</p>	<p>BH Llavors el SENYOR dividirà/ destruirà/eixugarà el golf del mar d'Egipte i brandarà la seva mà contra el Riu amb el seu <u>alè</u> ardent, i el colpirà conver- tint-lo en set rierols, que es podran passar amb sandàlies.</p>
<p>וַיִּבְשׂ יוֹי אֶת לַיִשָּׁן לִמָּא דְּמִצְרָאֵי וַיְרִים מַלְחַת גְּבוּרַתֶיהָ עַל פְּרֵת בְּמִימְרֵי נְבִיֹהֵי וַיְמַחֲיֵיהָ לְשִׁבְעָה נְחָלִין וַיְהִי כֹּון בֵּיה בְּשַׁנְדְּלֵי</p>	<p>Tg I el SENYOR eixugarà el golf del mar dels egipcis i <i>descarregarà</i> <i>el cop de la seva força</i> contra <i>l'Eufrates amb la paraula dels</i> <i>seus profetes</i>, i el colpirà con- vertint-lo en set rierols i es pas- sarà amb sandàlies.</p>

Semblantment, en Is 63,10.11 רוּחַ קְדִישׁוֹ «el seu esperit sant» és traduït per קְדִישֵׁי קְדִישֵׁי, «la paraula dels seus sants profetes» (vegeu § 2.9).

Aquests textos, així com molts altres dels esmentats en aquest article, especialment els de l'apartat següent § 3.4), mostren la importància que té el profetisme per al targumista. Sembla que aquests textos pertanyen a una època (segle I dC i fins a l'any 135 dC) en què el profetisme no es considera tancat després dels últims profetes canònics, tot i que adquireixi unes noves característiques.³⁶

36. Vegeu RIBERA, «The image of the prophet», 132. Les afirmacions de Ribera es poden matisar i completar amb l'estudi de SOMMER, «Did prophecy cease?»: s'ha de parlar d'un declivi de la profecia o bé d'una transformació de la profecia en exegesi durant el període del segon temple. En aquest sentit, és interessant observar que el Targum Yonatan tradueix de vegades נְבִיא, «profeta» per סֹפֵר, «escriba» (1Sa 10,5.10.11.12; 19,20.24; 28,6.15; 2Re 17,13; 23,2; Is 3,2; 9,14; 28,7; 29,10; Jr 6,13; 8,10; 14,18; 18,18; 23,11.33.34; 26,7.8.11.16; 29,1; Ez 7,26; 22,25; Za 7,3; vegeu HAYWARD, «Some notes on scribes and priests in the Targum of the Prophets»).

3.4. En altres textos es fa un pas més enllà, i a l'«esperit» de l'hebreu hi correspon no «la paraula dels profetes» sinó simplement «els profetes». Així ho trobem en Is 30,1 i Ag 2,5, que tradueix רוּחִי עִמָּדֶת בְּתוֹכְכֶם, «el meu *esperit* és enmig vostre» per נְבִיאֵי מְלַפְּיֵי בְּיַמֶּיךָ, «els meus *profetes* ensenyen entre vosaltres». En Os 9,7 el mateix procés traductiu té lloc respecte als falsos profetes i a l'esperit que els inspira.

3.5. En alguns textos a l'«esperit» de l'hebreu hi correspon en el Targum la «voluntat» (no sempre de Déu): Ez 1,12.20^{1.2} (els vivents de la visió de la glòria del SENYOR no són empesos per l'esperit, sinó per llur pròpia voluntat); Is 34,16 (רוּחוֹ הוּא קִבְּצָן) «i el seu *esperit* els ha aplegat» és traduït per וְזָבְרוּתֶיהָ יִתְקַרְבֵּן, «i per la seva *voluntat* es reuniran»); Za 6,8.

3.6. Finalment, hi ha encara cinc altres textos en què la substitució del substantiu רוּחַ hebreu per altres termes té menys càrrega ideològica. En Ez 11,5²; 20,32, רוּחֹתְכֶם, «els vostres esperits» és traduït per לְבַבְכֶן, «els vostres cors». En Jr 52,23, רוּחַ amb el sentit de «costat» és traduït per la paraula עֲבֵרָא, que té el mateix significat. En Ml 2,15^{1.2} la primera ocurrència del mot רוּחַ correspon a una traducció parafràstica i lliure en el text arameu, i la segona (רוּחֹתְכֶם) és traduïda per נְפֻשְׁתְּכֶן «els vostres esperits / vosaltres mateixos»).

4. CONCLUSIONS

1. L'esquema general d'accepcions i subaccepcions del terme רוּחַ en arameu és semblant al del corresponent terme hebreu, però amb les següents diferències:

1.1. En l'accepció primària de «vent», el terme arameu sembla tenir un sentit més intens, ja que sovint tradueix mots hebreus que tenen el significat «tempesta, vendaval, ràfegues».

1.2. L'accepció de «direcció, costat», que en hebreu bíblic tan sols és incipient, en el Targum és molt més abundant i en la majoria dels casos substitueix altres termes hebreus d'aquest significat. De fet, en els casos en què el mot רוּחַ en hebreu té el sentit de «direcció», també es podria interpretar simplement com a «vent»; són casos il·lustratius per a veure com l'accepció secundària de «direcció», plenament present en l'aramau del Targum, s'origina en l'accepció primària de «vent».

1.3. Quan el terme רוּחַ és aplicat a l'home, el Targum hi dona un relleu especial. Hi aplica el verb בְּרָא, «crear» (en lloc d'altres verbs que podrien equivaler al verb hebreu יָצַר, «formar, crear»). Afirmar la resur-

recció universal de l'esperit humà. Qualifica gairebé sempre amb un complement el nom «esperit»; entre aquestes qualificacions, destaquen perquè són pròpies del Targum i es repeteixen diverses vegades:

אֱרוֹן גִּבּוֹרִים, «esperit poderós»

אֱרוֹן נְבוֹאָה, «esperit profètic»

אֱרוֹן קֹדֶשׁ, «esperit sant»

La segona forma és exclusiva del Targum, és a dir, no es troba en la Bíblia hebrea. La primera tan sols es troba en la Bíblia hebrea en Is 11,2, i la tercera tan sols en Is 63.10.11 i Sl 51,13.

2. Els 37 casos en què el substantiu אֱרוֹן de la Bíblia hebrea no es manté en la traducció aramea s'expliquen perquè el mot té un significat metafòric que en la traducció és substituït per l'element representat en la metàfora. Entre aquests significats tenen especial càrrega ideològica els de «parla» o «paraula» (de vegades qualificada com a «dels profetes»), «profetes» i «voluntat».

3. En els exemples analitzats s'hi manifesta la intenció del Targum de deixar el text sempre ben clar, sense possibles dubtes d'interpretació. Especialment això es manifesta en el fet de substituir les metàfores per comparacions o, simplement, de desfer-les. També s'hi manifesta un rigor en l'aplicació d'un o altre qualificatiu al substantiu «esperit».

4. Des del punt de vista teològic, en els textos analitzats el Targum aporta sobre els textos bíblics que tradueix la fe en la resurrecció universal, un desenvolupament de l'angelologia (paral·lel al que trobem en la literatura apocalíptica dels segles II aC – I dC i, sobretot, una insistència en els termes «esperit profètic» i «esperit sant» i una especial predilecció pel profetisme, cosa que cal tenir en compte a l'hora de considerar fins a quin punt es considerava que la funció profètica havia cessat en l'època de redacció del Targum.

5. L'ús d'una o altra de les expressions «esperit profètic» i «esperit sant» en el Targum Yonatan, així com també en el Targum Onquelós, no s'explica per la major o menor antiguitat de cada una d'aquestes expressions (teoria de Schäfer), sinó que depèn de l'original hebreu que és traduït: l'expressió «esperit sant» és traducció sempre de l'expressió «el meu esperit», posada en boca de Déu en l'original hebreu; i viceversa, tan sols en un text del Targum Yonatan (Is 30,1) i en un del Targum Onquelós (Gn 6,3) l'expressió «el meu esperit», posada en boca de Déu en l'original hebreu, no és traduïda per «el meu esperit sant» (en tot cas, tampoc no és traduïda per «el meu esperit profètic»).

6. Com que aquest estudi posa en qüestió la tesi de Schäfer, però es limita al Targum Yonatan (i de passada, al Targum Onquelós), seria interessant estudiar de nou l'ús de les dues expressions, «esperit profètic» i «esperit sant», en els altres targums.

7. L'ús d'«esperit sant» en els textos del Targum sembla procedir del mateix context jueu en què va néixer el Nou Testament, i ens pot ajudar en la interpretació d'alguns textos del mateix Nou Testament.

5. SIGLES DE LES VARIANTS

- b Primera Bíblia Rabínica, Venècia: Bomberg 1515-1517
- c Londres, Jew's College, Montefiore Library, ms. p. 116
- d *Prophetæ Priores*, Leiria 1494
- f Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Còdex Reuchlinianus No. 3
- f₅ Nota marginal del Còdex Reuchlinianus, precedida per ספ אה (= ספר אחר).
- f₆ Nota marginal en Còdex Reuchlinianus, precedida per תרגו ירוש (= תרגום ירושלמי).
- Fr Fragments diversos amb Targum, Cambridge, University Library, Taylor-Schechter Collection.
- g Segona Bíblia Rabínica, Venècia: Bomberg 1524-1525.
- K Quimhí, Comentari, Soncino 1485
- o Bíblia Poliglota d'Anvers, 1569-1573.
- p Londres, British Library, ms. Or. 2210
- w Londres, British Library, ms. Or. 1471

6. BIBLIOGRAFIA CITADA

- BibleWorks*, versió 9.0.009b, amb base de dades del Targum 9.0.0008w, Norfolk (VA): BibleWorks LLC 2012.
- CHILTON, Bruce D., *The Glory of Israel: The theology and provenience of the Isaiah Targum* (Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 23), Sheffield: JSOT Press 1983.
- COHEN, Menahem (dir.), *Miqra'ot gedolot ha-Keter*, Ramat Gan: Bar Ilan University, 2000-2007.— En curs de publicació. Els volums publicats fins ara contenen els següents llibres bíblics: Gn, Ex, Js, Jt, 1-2Sa, 1-2Re, Is, Ez, Sl.
- FERRER I COSTA, Joan, «El Targum d'Osees en tradició iemenita», tesi doctoral no publicada, presentada a la Universitat de Barcelona, Pineda de Mar 1989.
- FLESHER, Paul V. M. – CHILTON, Bruce, *The Targums: A critical introduction*, Waco (TX): Baylor University Press 2011.

- HAYWARD, Robert, «Some notes on scribes and priests in the Targum of the Prophets», *Journal of Jewish Studies* 36 (1985) 210-221.
- KAUFMAN, Stephen A. – FITZMYER, Joseph A. – SOKOLOFF, Michael, *Comprehensive Aramaic Lexicon Project* [en línia], Cincinnati: Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion, <<http://cal1.cn.huc.edu/index.html>> [Consulta: març 2012].
- KLEIN, Michael, «The preposition קדם (“Before”): A pseudo-anti-anthropomorphism in the Targums», en SHINAN, Avigdor – KASHER, Rimon, *Michael Klein on the Targums: Collected essays 1972-2002*, Leiden – Boston: Brill 2011, pp. 41-47.
- LE DÉAUT, Roger, «Targum», en BRIEND, Jacques – QUESNEL, Michel – CAZELLES, Henri (dirs.), *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, vol. 13: *Sophonie-Targum*, París: Letouzey & Ané, 2002.
- LUZ, Ulrich, *El Evangelio según san Mateo*, vol. I: *Mt 1-7* (Biblioteca de Estudios Bíblicos 74), Salamanca: Sígueme 2001.
- MOOR, Johannes C. de (dir.), *A bilingual concordance to the Targum of the Prophets*, vols. 1, 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, Leiden – Nova York – Colònia 1995-2003.
- MUÑOZ LEÓN, Domingo, *Gloria de la Shekina en los Targumim del Pentateuco*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Instituto Francisco Suárez 1977.
- RODRÍGUEZ CARMONA, Antonio, *Targum y resurrección: Estudio de los textos del Targum Palestinense sobre la resurrección*, Granada: Facultad de Teología 1978.
- RIBERA-FLORIT, Josep, «La escatología en el targum Jonatán (Tg Jon) y su relación con el targum palestinese (Tg Pal)», en COLLADO, Vicente – VILAR HUESO, V. (eds.), *II Simposio Bíblico Español (Córdoba, 1985)*, València: Fundación Bíblica Española - Còrdova: Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba 1987, pp. 487-499.
- , «La exégesis judeo-targúmica sobre la resurrección», *Estudios Bíblicos* 46 (1988) 295-302.
- , «La exégesis rabínica postbíblica reflejada en la versión aramea de los Profetas», *El Olivo* 13 (1981) 61-85.
- , «The image of the prophet in the light of the Targum Jonathan and Jewish literature in the post-biblical period», en *Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies (Jerusalem, August 4-12, 1985)*, Division A: *The period of the Bible*, Jerusalem: World Union of Jewish Studies 1986, pp. 127-134.
- , «La resurrecció dels morts segons la tradició jueva targúmica», *Revista Catalana de Teologia* 14 (1989) [= RIUS-CAMPS, Josep – SÁNCHEZ-BOSCH, Jordi – PIÉ I NINOT, Salvador (eds.), *In medio Ecclesiae. Miscel·lània en homenatge al Prof. Dr. Isidre Gomà i Civit*] 87-93.

- , «Some doctrinal aspects of the Targum of Ezekiel», en FLESHER, Paul V. M. (ed.), *Targum and Scripture: Studies in Aramaic translations and interpretation in memory of Ernest G. Clarke* (Studies in the Aramaic Interpretation of Scripture 2), Leiden – Boston (MA): Brill 2002, pp. 149-156.
- , *Targum de Ezequiel: Introducción, traducción crítica y notas* (Biblioteca Midrásica 27), Estella: Verbo Divino 2004.
- , *El Targum de Isaías: La versión aramea del profeta Isaías* (Biblioteca Midrásica 6), València: Instituto San Jerónimo para la Investigación Bíblica 1988.
- , «El Targum de Malaquías», *Estudios Bíblicos* (Madrid) 48 (1990) 171-197.
- , *Targum Jonatán de los Profetas Posteriores en tradición babilónica: Ezequiel*, Madrid: CSIC 1997.
- , *Targum Jonatán de los Profetas Posteriores en tradición babilónica: Isaías*, Madrid: CSIC 1988.
- , *Targum Jonatán de los Profetas Posteriores en tradición babilónica: Jeremías*, Madrid: CSIC 1992.
- , «La versión aramea del profeta Ageo», *Anuario de Filología* (Barcelona) 4 (1978) 283-303.
- SCHÄFER, Peter, «Die Termini “Heiliger Geist” und “Geist der Prophetie” in den Targumim und das Verhältnis der Targumim zueinander», *Vetus Testamentum* 20 (1970) 304-314.
- , *Die Vorstellung vom heiligen Geist in der rabbinischen Literatur*, München: Kösel-Verlag 1972.
- SOMMER, Benjamin D., «Did prophecy cease? Evaluating a reevaluation», *Journal of Biblical Literature* 115 (1996) 31-47.
- SPERBER, Alexander (ed.), *The Bible in Aramaic*, vol. III: *The Later Prophets*, Leiden – Nova York – Colònia: Brill ²1992.

Pere CASANELLAS I BASSOLS
 C/ Anna Piferrer, 11
 08023 Barcelona
 CATALONIA (Spain)

(acabat en data 26-04-2012)

Summary

The meanings of the noun רוּחַ in Aramaic are similar to those of the word in Hebrew with some slight differences, since the meaning of 'wind' sometimes has a stronger sense and the frequent meaning of 'direction, side' only occurs occasionally in Hebrew. Furthermore, when the term רוּחַ is applied to people, the Targum gives it a special nuance: it refers to the universal resurrection of the human spirit and the noun 'spirit' is almost always qualified with another word; among the phrases, the following two stand out because they are practically exclusive to the Targum (the second one is entirely so) and they are repeated several times: רוּחַ גְּבוּרָא, 'powerful spirit', רוּחַ נְבוּאָה, 'prophetic spirit' and רוּחַ קוּדְשָׁא 'holy spirit'. The expressions 'holy spirit' and 'prophetic spirit' in the Targum Jonathan do not reflect an older or later usage but rather depend on the Hebrew original. Thus, 'holy spirit' is always a translation of 'my spirit' spoken by God in the Hebrew text; and on the other hand, only in one text of Targum Jonathan (Isa 30.1) is the expression 'my spirit' attributed to God in the Hebrew original not translated by 'holy spirit'.

The 37 occurrences of the noun רוּחַ in the Hebrew Bible that are not preserved in the Aramaic translation can be explained by the fact that the word has a metaphorical meaning which is replaced in the translation by the element represented by the metaphor. In these instances, the meanings connected with 'speech' or 'word' (sometimes qualified as belonging to 'the prophets'), 'prophets' and 'will' are all invested with a special ideological force.

From a theological point of view, in the texts examined here the Targum introduces into the biblical texts that it translates the faith in a universal resurrection, a development with regards to angelology (paralleled by what is found in apocalyptic literature of the 2nd cent BCE – 1st cent CE) and, more especially, an insistence on the terms 'prophetic spirit' and 'holy spirit' with a tendency to favour the prophetic function. The use of the form 'holy spirit' seems to come from the same Jewish context as the New Testament, which possibly adopted the custom of the synagogue.